

K ÚKOLŮM BALTISTIKY V PROGRAMU CELOSTNÍ FILOLOGIE

Předpokladem, ba podmínkou pro porozumění tomuto příspěvku je předchozí obeznámenost s programem celostní filologie, jež autor formuloval v samostatné publikaci. Příspěvek chce otevřít diskusi o tom, jak rozumně pěstovat filologii vymezenou zvláštní materiálovou základnou. Filologie, aby byla filologií, musí vždy mít nějakou materiálovou základnu. Materiálem jsou přitom jak konkrétní texty, tak abstraktní jazykové systémy, v nichž ony texty vykládáme. Obojí materiál má svůj modus existendi, ba má těch modů obvykle víc. I ony mody by měly být předmětem filologického zkoumání. Tradiční podobou takového zkoumání je textologie a textová kritika, vůči níž se literární vědci rádi vymezují. Přidejme k tomu ale i temata jako hodnotový postoj k jazyku, či jeho symbolické role v životě toho kterého společenství, jichž si zatím víc všímala historie než lingvistika.

Tradiční vymezení baltistiky skrze indoevropskou větev zahrnující jazyk litevský, lotyšský a reliktový staropruský opravdu nepostačuje. Podívejme se na baltistiku přes uvědoměle sebrané soubory textů, u nichž budeme zkoumat, proč a jak vznikly, i jak se stalo, že vznikly v tom kterém jazyce.

Začneme ve středověku, byť později než historiografie. Ta zkoumá baltské kmeny a zprávy o nich ze všech vůbec dochovaných pramenů.¹ My se chopíme až států, jež nad baltskými kmeny vznikly (a to skrze základní europeizační síly, křesťanství a feudalismus), a budeme zkoumat písemnictví, které ony státy vytvořily. Pojďme nejprve o Litevském velkoknížectví, jediném státu, který baltské kmeny vytvořily samy (1236 – 1795).² Pak přijdou Prusy knížecí, čili vévodské (1466 – 1772).³ Nejsložitější bude písemnictví území zprvu neutrálně pojmenovaného *Terra Mariana* (1199 – 1561 – 1721 – 1795), na němž, vepsány do mocenského trojúhelníku německo-švédsko-ruského, vystupovaly velmi různé útvary, než vzniklo moderní Lotyšsko a Estonsko.⁴ Vidíme, že už toto vymezení nutí baltistu zajímat se o sousedy: nelze-li oddělit lotyšský a estonský živel, ba zkoumáme-li je oba v průniku mocenských i kulturních sfér německé, švédské a ruské, bude jistě zajímavé přibrat pro srovnání prvek finský, jehož státnost se rodí v mocenském napětí švédsko-ruském při kulturní hegemonii německé; státní provázanost Litevského velkoknížectví s Královstvím polským je dobře známa, leč nesmíme přehlížet ani provázanost polsko-pruskou; jedině Litevským velkoknížectvím pak vysvětlíme zvláštnost ukrajinskou a běloruskou oproti moskevskému Rusku.

---

¹ Stranou ponechávám baltskou mytologii, jež se stejně jako historiografie opírá o maximalistický – a nutně heterogenní – soubor pramenů, které uznává za stopy duchovního života, jaký v zemi byl do příchodu křesťanství. Pokládám za nanejvýš žádoucí integrovat baltskou mytologii jako pomezí disciplínu filologicko-historickou: potřebuje mimořádnou vnitřní kázeň, aby se nestala mýtografii.

² Symbolickým zakladatelem byl kníže Mindaugas: vládl 1236 – 1263, korunován na krále 1253; symbolickým koncem je definitivní pohlcení Ruskem za 3.dělení Polska.

³ Prvním datem je 2.toruňský mír, který definitivně podřídil Německý řád Polské koruně, druhým pak 1.dělení Polska, jímž podřízení Prus Polsku končí.

⁴ 05.10.1199 vydává papež Inocenc III. bulu, která křížové výpravy do Pobaltí (bula sama říká *Livonia*) staví na roveň křížovým výpravám do Svaté země. 1561 zaniká poslední útvar křížových rytířů. 1721 získává Ruská říše na Švédsku Estonsko a Livonsko, 1795 anektuje Kuronsko.

U Litevského velkoknížectví se soustředíme na úsek od poloviny XIII století, kdy vzniklo vnitřním sjednocením, do poloviny století XVII, kdy se vyprázdnilo vnitřním rozvratem, což v evropských souvislostech pokrývá vrcholný středověk (dokonce dvojí: gotický a byzantský), renesanci a nástup baroka; úsek od poloviny XVII do konce XVIII století, odpovídající vrcholnému baroku a osvícenství, zde pouze v několika rysech naznačíme, ponechávající jej pro pozdější samostatné zpracování (je v něm mnohem obtížnější, ne-li nemožné oddělovat, co je ve státním smyslu «litevské» a co «polské»).

V polovině XIII století bylo Litevské velkoknížectví již pevně ustanoveno i na územích etnicky slovanských, kde pokračoval kulturní život těžící z tradice Kyjevské Rusi: to je onen byzantský středověk, který je nutné samostatně uchopit soubory textů, jež se na Litvu nevází. Písemnictví kyjevské tradice píše i o Litvě, leč té je to lhostejné. Situace se však radikálně změnila na konci století XIV. V první řadě vzniká litevský státní archiv (vydržel nepřetržitě činný až do konce XVIII století), kterému se říká litevská metrika.⁵ Dále se objevuje velmi státotvorné litevské kronikářství, jež tvoří texty s jinou strukturou i perspektívou než historiografie tradice kyjevské, byť z jejích materiálů zpočátku čerpá (máme tři letopisné svody – stručný, širší a obšírný – sestavené od poloviny XV do 1.čtvrtiny XVI století).⁶ 1468 vychází první litevský zákoník, celé XVI století pak Litva pracuje na vyčerpávajícím sepsání svého práva, což vyjadřují tři redakce litevských statut (1529, 1566, 1588), díla, jež svým rozsahem i obsahem představuje evropský unikát.⁷ Každý z těchto žánrů znamená definiční obor konkrétních textů typu ohnisko, každé ohnisko je spojeno s vědomým gestem uchování textů (původem někdy i orálních), jimž v průběhu času hrozilo rozptýlení a fyzický zánik (o metrice pozitivně víme, že se z ní od počátku XVI pravidelně pořizovaly opisy a výpisy).⁸ Všechny dosud uvedené texty vznikly ve slovanském jazyce, který sám sobě říkal «ruský», jemuž však dnes česky říkáme raději «ruténský» podle latinského pojmenování *lingua Rut(h)enica*.⁹ Už jen dosud předvedený výčet stačí, abychom viděli, že velkoknížectví bylo stát nejen gramotný, ale přímo posedlý písemnictvím státotvorných žánrů. Litva musela disponovat dostatečně

⁵ Část zničili v polovině XVII století Švédové, co zbylo (a zbylo 622 svazků), zabavili po Kościuszkově povstání Rusové. Dnes je litevská metrika uložena ve Státním archívu v Moskvě v podobném režimu jako materiály KGB, takže se prakticky nedá studovat.

⁶ Referenční vydání všech dochovaných znění všech tří svodů najdeme v řadě Полное собрание русских летописей (svazky 32, 35). Jsme vděční kolegům historikům za kvalitní zpřístupnění pramenů, ačkoliv jako filologové tento impozantní souhrn textů nemůžeme uznat za jeden jediný vnitřně konsistentní definiční obor.

⁷ V poslední čtvrtině XX století – ještě za sovětského režimu – skupina litevských historiků nadšeně připravovala jejich úplné vydání. Projekt byl později – už ve svobodné Litvě – zastaven z finančních důvodů. Přesto je možné litevská statuta číst v nových vydáních: první redakce přece jen vyšla na Litvě (1983 – 1985), třetí (1989) a druhá (2003) pak v Bělorusku.

⁸ Litevskou metriku lze v jejím žánru dobře srovnávat s českými deskami zemskými. Jejich úřad končí 1783, tedy současně s litevským. Sice víme, že české *Dsky zemské* začaly být vedeny dřív (2. polovina XIII), leč 1541 všechny shořely (až na jeden svazek, jež si pilný úředník vzal na práci domů).

⁹ Litevština ještě v XVI století žila ve všech vrstvách společnosti, včetně velkoknížecího dvora, a ve všech funkcích jako jazyk mluvený. Psalo se jazykem, ve kterém Litevci nejprve poznali písmo, tedy východoslovanskou ruténštinou, jež je společným předchůdcem běloruštiny a ukrajinštiny. Tato ruténština byla zároveň psanou variantou živého mluveného jazyka slovanských obyvatel velkoknížectví.

velkým počtem vzdělaných lidí. Tím víc zaráží, že z jiných žánrů světského písemnictví – k náboženskému za okamžik – nevytvořila nic: nic se nedochovalo, o ničem se nedochovala ani zmínka. Jedinou výjimku představují osobní vzpomínky Teodora Jevlašauského (Jewłaszewski; 1564–1604), sepsané nikoliv pro zveřejnění, ale pro udržení rodové paměti, velmi zajímavá četba.¹⁰

Litevské národní obrození dlouho trápila otázka, čím to, že středověká Litva, která měla vysokou šlechtu a mocné bojovníky, panovnické dvory i rytířské družiny, nevytvořila dvorskou poesii ani hrdinské epos. Nemáme sebemenší stopu něčeho takového v jazyce litevském, jímž se u středověkého dvora mluvilo, ani ruténském, jímž se tam psalo. A hle, XVI stol. přináší v obou žánrech velmi mnoho – v jazyce latinském. Největším dvorním básníkem Litvy byl Španěl Petrus Royzius (právní poradce u dvora, kanovník katedrály ve Vilniusu); v XVII pak Litvu svou lyrikou proslavil Polák Mathias Casimirus Sarbievius (profesor university ve Vilniusu). Litevskou hrdinskou epiku, obsahující dobrou desítku položek, otevírá 1516 raně renesanční *Bellum Prutenicum* (Johannes Vislicensis) a uzavírá 1606 raně barokní *Carolomachia* (Laurentius Boierus), na což navazují ještě další barokní díla, psaná latinsky (o bojích s Turky), později též polsky (o bojích se Švédy, o slávě velikých knížat litevských).

Hrdá na svou státotvornou literaturu ruténskou, pořizuje Litva i oficiální překlady do latiny, aby se předvedla západnímu světu: *Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuaniae* (počátek XV;¹¹ je to vlastně nejstarší dochovaná podoba textu, který známe i z prvního, krátkého letopisné svodu), či litevská statuta v první i druhé redakci.¹²

Všechny tři redakce byly záhy přeloženy také do polštiny a v ní vícekrát vydány; třetí redakce, která přežila zánik velkoknížectví a na jeho území platila až do r.1840, byla v době své platnosti hned dvakrát přeložena i do ruštiny a jednou též do němčiny.

Zároveň se litevský stát stará o svůj «mediální obraz» v krátkodobých událostech, takže Polák Ciołek (Erasmus Vitellius) ve Vilniusu připravil a v Římě tiskem vydal (~ 1501) řeč k papeži Alexandru VI,¹³ jistý Jakub s humanistickým příjmením Piso tiskne pro veřejnost dopis

¹⁰ Mikuláš Kryštof Radvila Sirotek (1549 –1616), syn litevského magnáta Mikuláše Radvily Černého (1515–1565), poté co 1567 přešel po otcově smrti (proto Sirotek) od reformace ke katolictví a 1574 na svém panství podnikl aktivní kroky proti protestantismu, vykonal pout' do Jeruzaléma (1582–1584), již vylíčil v dopisech psaných polsky. Dopisy pak vyšly 1601 v latinském překladu a měly velký úspěch jako cestopis, takže byly opakovaně vydávány v různých překladech v mnoha evropských městech. Samotné dopisy i jejich první zveřejnění však byly vědomým protireformačním gestem příkladu, který – v duchu jezuitské politiky na Litvě – dává vysoký šlechtic ostatním.

¹¹ Je současná s latinským dopisem delegace žemaitských bojarů kostnickému koncilu (byl přečten za přítomnosti papeže Martina V) a s politickou korespondencí mezi polským králem Jogailou/ Jagiełłem a litevským velkoknížetem Vytautem/Witoldem na straně jedné a císařem Zikmundem na straně druhé. Politický záměr je jasný: Litva si v latinském světě vytváří obraz řádného křesťanského státu.

¹² K latinskému překladu II.redakce (1576) přidal Augustinus Rotundus, jeden z redaktorů statut, historiografickou *Epitome principum Lithuaniae*. Dodejme, že latinský překlad I.redakce používala královna Bona Sforza, původem Italka, překlad II.redakce zase král Štěpán Bátorý, Maďar. Litevec Rotundus navrhoval, aby latina byla uznána za vyšší rejstřík jazyka litevského a ve funkci psaného jazyka nahradila ruténštinu.

¹³ U příležitosti korunovace litevského velkoknížete Alexandra (1492–1506) na polského krále (1501). Polský král byl formálně papežovým leníkem (a zde i jmenovcem). Řeč zdůrazňuje, že Polsko je východní baštou Evropy i křesťanství, což lze chápat jak proti Turecku, tak proti Moskvě.

o válce Litvy s Moskvou (nejspíš v Římě kolem 1514), velmi pohotově pak 1524 v Krakově vychází radostná zpráva o vítězství nad Turky.¹⁴

Litva ví, že je předmětem zájmu renesančního Evropana, který ve směsi světské zvědavosti a křesťanského zápalu, k čemuž oběmu se mohly přidružit i zájmy ideologicko-politické, studuje baltské pohanství, přemýšlí o původu Slovanů, případně o celku světových dějin (Enea Silvio Piccolomini 1477, Gerhard Mercator 1595, Jan Łasicki 1582 & 1615; Maciej z Miechowa 1517, Marcin Bielski 1551), a tak litevský stát iniciuje v XVI sepsání nových výkladů litevských dějin a reálií přímo v latině (Michalo Lituanus, Augustinus Rotundus, R.Heidenstein),¹⁵ a že hlavním partnerem Litvy, jejím politickým dvojčetem i soupeřem zároveň bylo Polsko, též v polštině (Maciej Strykowski 1582),¹⁶ ba v obou jazycích současně (Alessandro Guagnini 1578, 1611).¹⁷ Vše pak vyvrcholí v XVII století dvěma svazky litevských dějin od rektora vilenské university Alberta Wijuka-Kojałowicze (1650, 1669), jež Evropě sloužily za hlavní a fakticky jediný zdroj historického poznání Litvy až do r.1839, kdy Joachim Lelewel vydává v Paříži první nové dějiny Litvy.¹⁸

Paralelně s historiografií se ve velkoknížectví pěstuje žánr politické disputace (Augustinus Rotundus, Andreus Volanus).¹⁹ Volanus, který byl stejně jako Rotundus *gente Polo-*

¹⁴ K bitvě došlo 02.07.1524 v Haliči. Autor, Nicolaus Hussouianus, uvádí, že báseň (174 verše, sc. 87 elegických distich) napsal za jediný den. Titulní stranu zdobí čtyřverší od Mathia Pyrseria Silesia.

¹⁵ Michalo Lituanus, «Michael Litevec» (≈ 1490 – ≈ 1560) je pseudonym vzdělaného litevského šlechtice, který pracoval v kanceláři velkoknížectví a účastnil se diplomatických jednání v Moskvě a na Krymu; 10 částí jeho historického pojednání o Litvě, Moskvě a Tatarech vyšlo po jeho smrti v Basileji. Augustinus Rotundus (1520 – 1582), rodem Polák, byl tajemníkem velkoknížete Zikmunda Augusta a purkmistrem Vilniusu. Panovník mu uložil sepsat dějiny Litvy, originál se nedochoval, známe pouze úryvky v německém překladu. R.Heidenstein (†1620), pomořanský Němec naturalizovaný v Polsku, byl sekretářem polského kancléře Zamojského i samotného krále Štěpána Báthoryho. Z materiálů, které měl přímo od nich, sepsal podrobný výklad válek s Moskvou.

¹⁶ Tato svým vznikem a zaměřením litevská práce měla být protiváhou starším i současným pracím polským, jež byly Litvě někdy vyloženy nepříznivě (Jan Długosz, Marcin Kromer, Stanisław Sarnicki), nebo i jen nedostatečně příznivě (Marcin Bielski).

¹⁷ Guagnini (1538 – 1614) byl Ital, který za vojenské zásluhy získal 1571 litevské občanství. V tom se podobá Strykowskiému (1547 – ≈ 1590), synu polského zemana, který vojensky a diplomaticky sloužil litevským magnátům a nakonec ho žemaitický biskup Giedraitis učinil svým kanovníkem.

¹⁸ Když August Ludwig Schlözer (1735 – 1809) vydává 1785 své *Geschichte von Litauen als Großfürstentume* (Fortsetzung der Allgemeinen Welthistorie, Teil 50), otevřeně přiznává, že nejde o původní práci, že pouze upravil a zkrátil Kojałowicze.

¹⁹ Zde se z litevské strany dotýkáme velkého žánru písemnictví polského. Andrzej Frycz Modrzewski (1503–1572), osobní přítel Melanchthonův i Erasmův, vydává 1551 v Krakově *De republica emendanda*, dílo obrovského intelektuálního vzepjetí; Wawrzyniec Goślicki (1530–1607) vydává 1568 v Benátkách úvahy *De optimo senatore*, jež ještě 1733 stály za záměrný překlad do angličtiny pro Roberta Walpole-a jako významná polská inspirace pro anglickou reformu parlamentní monarchie. Vedle zásadních prací morálněfilosofických v latině však do žánru polské politické disputace patří i polsky vedené hádky o stavovské výsady, jako *Rozmluva šlechtice s mnichem* bojovného katolíka Marcina Kromera (1512–1589), či *Quincunx* (1563) bezzásadového skandalisty Stanisława Orzechowského (1513–1566). Proti Orzechowskiému pohotově vychází bez data a autora knížečka *Rozmowa litwina*

nus, natione Lituanus, psal disputace nejen politické, ale i náboženské. Představoval kalvínskou menšinu ve státě, kde panovnický dvůr byl katolický, stejně jako etničtí Litevci, kdežto místní slovanské obyvatelstvo bylo pravoslavné, a kde se podařilo vytvořit řecko-latinskou církevní unii. To vše zakládá další velké ohnisko textů, náboženské polemiky.

Politickou zvláštností tehdejší Litvy přitom byla důsledná nenásilnost v otázkách náboženských, což nápadně kontrastovalo s poměrně běžnou násilností v otázkách majetkových. Nejsilnějším útokem byl r. 1542 králov příkaz, aby se protestanté (šlo tehdy o luterány) z velkoknížectví vystěhovali či do něho nevraceli, který však byl již 1545 odvolán.²⁰ Již v 50. letech se v nejvyšších společenských vrstvách Litevského velkoknížectví zabydlil kalvinismus, 1563 byla formálně srovnána práva všech křesťanských konfesí.²¹ Trpění byli i antitrinitářští *litevští bratři* (existovali též *poľští bratři*), kteří se radikální reformací dostali vůbec mimo křesťanství (Petrus Gonesius, Marcin Czechowicz, Szymon Budny).

Za této situace se katolická reformace (raději než «protireformace») děje jenom vzděláváním a dobrými příklady,²² ačkoliv knižně vycházejí i výzvy k nelítostnému boji proti «temným démonům» (e.g. Rotundus 1582 v otevřeném dopise Volanovi). Ostrý boj konfesí však na Litvě zůstal povýtce literární.²³ V žánru disputací se prosazuje polština, takže takový Simon Budny, Litevec s ruténskou mateřštinou, přechází na polštinu a nakonec přeloží celou bibli do polštiny (1572). Naopak ruténštiny se důsledně drží Ivan Višeňski, který píše na Litvu dopisy z řeckého kláštera na hoře Athos.

.....

Překlady bible v LDK

Nový impuls vzdělávání Rutěňů, uniatů i pravoslavných; gramatiky slovanské (a co polské?); budování knihoven (Supraśl, Žirovniči). Bratrstva a tiskárny na Litvě. Konečně se též něco objeví i indoevropsky baltskými jazyky.

.....

---

z *polakem*, nutně 1564–1565 (protože 1566 Orzechowski vydává *Apologia pro Quincunx...*), na kteréžto *Rozmluvě* nejspíš spolupracovali Rotundus a Volanus, jinak náboženští odpůrci (Lukšaitė 1999: 532–533). Volanus vydává 1572 spisek *De libertate politica sive civili*, v němž požaduje více práv pro měšťany i sedláky při rovnosti všech stavů před zákonem — a výslovně odmítá stav, jaký panuje v Polsku, kde přemíra práv jednoho stavu vede k otroctví. Pilgrimovi se připisuje plamenná výzva *Philopatris ad senatum populumque Lituanum*.

²⁰ Důsledkem onoho příkazu bylo, že se dvě generace Litevců (ve smyslu politickém i etnickém), kteří studovali na evropských univerzitách a seznámili se tam s reformací, uchýlili do nejbližšího zahraničí, vévodských Prus, kde téhož roku 1542 byla otevřena universita v Královci. Etničtí Litevci byli nejen mezi prvními studenty, ale i mezi prvními profesory (Stanislaus Rapagelanus, Abraham Culvensis), což jak uvidíme v další kapitole, mělo zásadní vliv na litevské písemnictví Prus.

²¹ Své právní jistoty mají i Židé, Chazaři neboli Kraimové a Tataři, mimokřesťanské kulturní komunity, jež na Litvě vytvořily vlastní písemnictví. Ponecháváme je stranou, plně uznávající, že kulturní dopad zvláště židovské komunity byl na Litvě velmi významný.

²² Připomeňme Mikuláše Radvilu Sirotku z poznámky 10.

²³ K nábožensky motivovanému násilí dochází – zvláště v XVII století – na Ukrajině, která 1569 přešla od litevského velkoknížectví přímo pod polskou korunu.

V XVI století vyvstává proti Litvě nový mocenský konkurent, Moskva. Ta po nástupu Ivana Hrozného (1533–1584), zvláště pak v souvislosti s jeho sebebprohlášením za cara a přijetím ideologie třetího Říma (1547) iniciuje vydání nových redakcí kronik (vyvrcholením je genealogická Степенная книга 1563) a zvláštních textů, jež předepisují, jak uspořádat život soukromý (Домострой) i církevní (Стоглав — shrnutí usnesení koncilu 1551), ba co má člověk vůbec vědět o světě (Азбуковник). Uchopíme-li tyto texty jako samostatné, důsledně oddělené ohnisko, můžeme jasně předvést hluboké rozdíly mezi Litvou a Moskvou, jež v té době mluvily v zásadě stejným jazykem (Moskva, pravda, při psaní mnohem silněji lpěla na církevněslovanských normách, takže mluvený jazyk, руска мова, který na Litvě dal spisovnou ruténštinu, je pro ni проста мова).

.....

Příslušník Litevského velkoknížectví František Skaryna (Skorina) z Polocku vydává svůj ruténský překlad Bible, pořízený ovšem z latiny, dřív než Luther německý: první část 1517–1519 v Praze (Žaltář a další knihy Starého zákona; pod názvem Библия руска vycházely postupně v samostatných svazcích), druhou 1525 ve Vilniusu (Skutky apoštolů a listy apoštolské; pak z důvodů finančních svůj podnik musel ukončit). Lutherův Nový Zákon, přeložený z řečtiny, vychází 1522 a Starý, přeložený z hebrejštiny, 1534.

Druhá polovina 16. stol. probíhá v Republice zcela ve znamení biblických překladů: první úplný překlad do polštiny vydává 1561 katolík Jan Leopolda v Krakově, 1563 vychází v Brestu Litevském nový polský překlad kalvinistický, 1572 v litevské (běloruské) Nesvěži překlad ariánský (rovněž do polštiny), 1589 ve volyňském Ostrohu překlad pravoslavný (do církevní slovanštiny).

Řecký mnich Maxim, Skarynův současník, který roku 1518 na carovo pozvání přišel do Moskvy překládat komentáře k biblickým knihám a připravoval filologické korektury oficiálních liturgických textů, záhy upadl v nemilost místní církevní hierarchie a do konce života (1556) byl bez soudu vězněn v různých klášteřích, aniž mu car povolil vrátit se do vlasti.

.....

Epos historicko-oslavné

- 1516 *Bellum Prutenicum* (Ioannes Vislicensis)
 1523 *Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis* (Nicolaus Hussovianus)
 1548 *Historia funebris in obitu Divi Sigismundi Sarmatianum regis et ad Sigismundum Augustum filium admonitio* (Petrus Royzius)
 1580 *Panegyricum in excidum Polocense* (Basilus Hyacinthus)
 1582 *Hodoeporicon Moschicum* (Franciscus Gradovius)
 1583 *Panegyrica apostrophe ad Christophorum Radivilum* (Helias Pilgrimovius)
 1590 *Epithalamium in nuptias Illustris... D. Christophori Monvidi Dorohostayski,... et... Sophiae Chodkieviciae* (Ioannes Radvanus)
 1592 *Radvilias* (Ioannes Radvanus)
 1606 *Carolomachia* (Laurentius Boierus)

.....
 pro snazší čtení: polské verše a latinské prosaické výtahy

- 1585 ΔΕΚΕΤΗΡΟΣ ΑΚΡΟΑΜΑ. *To jest Dziesięćroczna powieść woennych spraw... Páná Krysztofa Radziwila...* W Wilnie 1585 (Andrzej Rymcza, Joannes Cosacovitius Lithuanus)
 1614 *Rerum ab Christophoro Radvilo... gestarum epitome* (Salomo Rysinius, Pantherus)

Epos alegoricko-disputační

- 1525 *De vita et gestis Divi Hyacinthi carmen* (Nicolaus Hussovianus)
 1557 *Chiliastichon* (Petrus Royzius)
 1585 *De heroibus in Dei Ecclesia liber unus* (Helias Pilgrimovius)
 1597 *Philopatris ad senatum populumque Lituanum* (Helias Pilgrimovius?)

.....
 PAULUS [RUTHENUS] DE CROSNA. Začátek litevské renesance v prostředí krakovské university.

IOANNES VISLICENSIS. Známý jen ze svého díla (v jeho úvodu velmi oslavuje Krosnu).

NICOLAUS HUSSOVIANUS. Známý jen ze svých děl.

PEDRO RUIZ DE MOROS ≡ PETRUS ROYZIUS (≈ 1505 – 1571). Španěl, profesor práva na universitě v Krakově, od 1551 kanovník ve Vilniusu, právní poradce při II. redakci statut.

BASILUS HYACINTHUS

FRANCISCUS GRADOVIUS (≈ 1545 – post 1599)

IOANNES COSACOVITIUS LITHUANUS

IOANNES RADVANUS († post 1592)

HELIAS PILGRIMOVIVS († 1604)

LAURENTIUS BOIERUS (1563 – 1619)

MACIEJ KAZIMIERZ SARBIEWSKI ≡ MATHIAS CASIMIRUS SARBIEVIUS (1595 – 1640). Profesor university ve Vilniusu, královský kazatel ve Varšavě. Latinská sláva Litvy. Patří již jiné epoše.

Vlastní «mediální obraz» (z Litvy do světa)

- ≈ 1501 *Erasmi Vitelli c. praepositi Vilnensis, illustrissimi domini Alexandri... secretarii et oratoris, ad Alexandrum Sextum... in praestita obedientia Rome habita oratio*. Romae 1501? (Erasmus Vitellius ≡ Ciołek ≈ 1474 – 1522)
 ≈ 1514 *Epistola Pisonis ad Joannem Coritium de conflictu Polonorum et Litanorum cum Moscovitis*. Romae? 1514? (Jokūbas Pizonas)
 1523 *Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis*. Cracoviae 1523 (Nicolaus Hussovianus)
 1524 *Nova et miranda de Turcis victoria*. Cracoviae 1524 (Nicolaus Hussovianus)

Vnitřní historiografie (podávaná z litevské strany)

MICHALO LITUANUS ≡ MYKOLAS LIETUVIS (≈ 1490 – ≈ 1560)

- 1615 [Michalonis Lituani] *de moribus Tartarorum, Litanorum et Moschorum fragmenta* X. Basileae 1615. Vydání jinak nedochovaného spisu o Litvě a jejích východních sousedech.

AUGUSTINUS ROTUNDUS (1520 – 1582)

*** *Historia Lithuaniae*. Byla známa ještě na počátku XIX (Z.Ivinskis 1978:44), leč nedochovala se; zlomky z ní obsahuje v německém překladu barokní rukopisná *Cronika aus einen und anderen Croniken ausgezogen und alten Geschichten ausgeschrieben* (N.Vèlius 2001:451–2)

1579 *Epitome principum Lithuaniae*. Příloha k latinskému vydání II.redakce statut

MATTIAS STRICOVIUS ≡ MACIEJ STRYJKOWSKI (1547 – post 1586, ante 1593)

1582 [Ktora przed tym nigdy swiatla nie widziala] *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka y wszystkiey Rusi* [Kijowskiewy, Moskiewskiewy, Siewierskiewy, Wołhińskiewy, Podloskiewy, Podgorskiewy, Podlaskiewy etc. ...] Królewiec 1582

*** *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszzone, ani opisane, z natchnienia Bożego, a uprzejmię pilnego doświadczenia* (Warszawa 1978; veršovaná varianta, rukopis ve své době nikdy nevyšel)

ALESSANDRO GUAGNINI (1538 – 1614)

1578 [Alexandri Gwagnini] *Sarmatiae Europeae descriptio*. Cracoviae 1578

1581 [A.Gvagnini] *Sarmatiae Evropeae descriptio*. Spirae 1581

1611 *Kronyka Sarmacyi Europskiej*. Kraków 1611

R.HEIDENSTEIN (†1620)

1584 *De bello moscovitico commentariorum libri VI*. Cracoviae 1584, Basileae 1588, Coloniae 1589, Francoforti 1600

ALBERT WIJUK-KOJAŁOWICZ (1609 – 1677)

1650 *Historiae Lituaniae pars prior*. Dantisci 1650

1669 *Historiae Lituaniae pars posterior*. Amsterodami 1669

Paralelní historiografie (podávaná z polské strany)

JAN DŁUGOSZ (1415 – 1480)

*** *Annales Poloniae*. Vycházelo ve výběrech a kompilacích navazujících historiografů, celé dílo bylo po dlouhou dobu dokonce zakázáno vydat, aby se nevyzradila státní tajemství.

IODOCUS LUDOVICUS DECIUS (1484 – 1545)

1521 *De vetustatibus Polonorum lib.I, De Jagellonum familia lib.II, De Sigismundi regis temporibus lib.III*. Cracoviae 1521

MARCIN BIELSKI (1495 – 1575)

1597 *Kronika polska* [przez Joachima Bielskiego syna wydana]. Kraków 1597

MARTINUS CROMER ≡ MARCIN KROMER (1512 – 1589), katolický kanovník v Prusích královských

1551 *De origine et rebus gestis Polonorum*. Basileae 1555, 1558, 1568

1575 *Polonia*. Francoforti 1575, Coloniae 1577,...

STANISŁAW SARNICKI (**** – ****), kalvínský kazatel v Prusích vévodských

1582 *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum libri 8*. Cracoviae 1582

Globální historiografie (dotýkající se Litvy)

AENEAS SILVIUS PICCOLOMINEUS ≡ ENEA SILVIO DE PICCOLOMINI ≡ PIUS II (1405 – 1464)

historicko-geografické spisy v různých posmrtných vydáních

1477 *Historiarum ubique gestarum locorumque descriptio* (Venezia 1477)

1509 *Asiae Europaeque descriptio* (Paris 1509)

1531 *Cosmographia* (Köln 1531)

1551 *Opera* (Basel 1551)

MATHIAS DE MIECHOW ≡ MACIEJ Z MIECHOWA (1457 – 1523)

1517 *Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana*. Cracoviae 1517; Augustae Vindelicorum 1518

MARCIN BIELSKI (1495 – 1575)

1551 *Kronika wszystkiego świata* Kraków 1551, 1554, 1564

GERHARD MERCATOR (1512 – 1594)

1585→ *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi...* . Duneldorpii 1585 (tomus I), 1590 (tomus II), 1595 (tomus III); Amsterodami 1606,...

JAN ŁASICKI (≈ 1534 – post 1599)

1582 *De Rusorum, Moscovitarum et Tatarorum religione*. Spirae 1582

1615 [Johan.Lasicii Poloni] *De Diis Samagitarum caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum*. Basileae 1615

PAVEL PIASECKI (1579 – 1649)

1645 *Chronica gestorum in Europa singularium*. Cracoviae 1645, 1646, 1648; Amsterodami 1649

Životy významných osobností

WENCESLAUS AGRIPPA LITHUANUS (≈ 1525 – 1597)

1553 *Oratio funebris de illustrissimi principis et domini Johanni Radzivili*, [sine loco] 1553
Vyšlo nejspíš přímo ve Wittenbergu, obsahuje příspěvek od Philippa Melanchthona.

HELIAS PILGRIMOVIVS

1583 *Panegyrica apostrophe ad Christophorum Radivilum*

PAULUS ODERBORN (≈ 1555 – 1604)

1585 *Joannis Basilidis Magni Moscoviae Ducis Vita*

Privátní texty

TEODOR JEWŁASZEWSKI / TEODORAS JEVLAŠAUSKAS (1564 – 1604)

*** *Pamiętnik... nowogródzkiego podsędk* (Warszawa 1860); *Atsiminimai* (Vilnius 1998)

RADVILA / RADZIWIŁ / RADVILUS Mikołaj Krzysztof Sierotek (1549 – 1616)

1601 *Hierosolymitanaperegrinatio Illustrissimi Domini Nicolai Christophori Radzivili... IV. Epistolis comprehensa, Ex idiomate Polonico in Latinam linguam translata & nunc primum edita. Thoma Tretero custode varmiensi interprete. Brunsbergae. MDCI.*

Polemiky (politické, náboženské)

1543 *Confessio fidei Abrahami Culvensis, scripta ad serenissimam reginam Poloniae*. Regimontii
1543 (Abraham Culvensis ≡ Abraomas Kulvietis ≈ 1510 – 1545)

1547 *CATECHISMVSA PRAŝty Szadei...* Karaliaučiuje 1547

..... luteránská polemika ze zahraničí
ANONYMI ..... politická polemika z Litvy vůči Polsku

1564-5 *Rozmowa polaka z litwinem*. Sine loco, sine anno

1597 *Philopatris ad senatum populumque Lituanum*. Sine loco, cum anno 1597

.....
AUGUSTINUS ROTUNDUS (1520 – 1582), katolík

1582 *De dignitate ordinis ecclesiastici regni Poloniae*. Cracoviae 1582

WENCESLAUS AGRIPPA LITHUANUS (≈ 1525 – 1597), kalvinista

1582 *Apologeticus to jest obrona konfederacy*. Vilnius

ANDREUS VOLANUS (≈ 1530 – 1610), kalvinista

1566 *Orthodoxa fidei confessio de una eademque Dei Patris, Filii et Spiritus Sancti divinitate*.
Regimonti 1566

1572 *De libertate politica sive civili libellus lectu non indignus*. Cracoviae 1572

1584 *Oratio funebris in laudem... Nicolai Radivili...* Vilnae 1584

1583 *Idolatriae Loiolitarum Vilnensium oppugnatio*. Vilnae 1583

1584 *Libri quinque contra Scargae... calumnias*. Vilnae 1584

1596 *De vita beata sive summo hominis bono. Dialogus*. Vilnae 1596

1605 *De principe et propriis eius virtutibus*. Dantisci 1605

PETRUS GONESIUS (≈ 1530 – 1573), arián

1556 *De filio Dei homine Jesu*. Rukopis byl odsouzen synodem polských kalvinistů a následně na příkaz kalvinisty Mikuláše Radvily Černého spálen.

1565 *De primatu Ecclesiae Christianae*. Vyšlo, nedochovalo se.

1570 *O Trzech, to jest o Bogu, o synu Jeho i o Duchu Świątym*. Drukowano w węgrowie 1570

1570 *O ponurzeniu chrystyjańskim*. Drukowano w węgrowie 1570

SIMON BUDNY (≈ 1530 – 1593), arián

1574 *Nowy Testament znowu przelożony...*

1576 *O przedniejszych Wiary Christiańskiey Artykulech...* w Losku 1576

MARCIN CZECHOWICH (1532 – 1613), arián

1556 *Trium dierum colloqium de quibusdam articulis fidei, praecipue vero de paedobaptismo.*
Vydáno, nedochovalo se.

PETRUS SCARGA (1536 – 1612), rektor university ve Vilniusu (1579–1584), králův kazatel v Krakově (1588–1612)

1576 *Pro sacratissima eucharistia contra heresim Zvinglianam ad Andream Volanum*, Vilnae 1576

1582 *Artes duodecim sacramentarium seu zwingliocalvinistarum... contra Andream Volanum*, Vilnae 1582

Tisk ve velkoknížectví

1499 *Agenda* kanovníka Martina. První tištěná litevská kniha. Sepsána ve Vilniusu, vytištěna v Gdaňsku, latinsky.

1522 *Malá cestovní knížka* Františka Skariny. První kniha vytištěná na Litvě (Vilnius), ruténsky.

1553 *Katechismus* Bernarda Wojwodka, kalvínská. První kniha vytištěná na Litvě polsky (Brest).

1562 *Katechismus* Simona Budného, ariánský. Vytištěno v Nesvěži, ruténsky.

1563 *Brestská bible*, polsky. Vytištěna v Brestu.

¾ XVI Soustavný knihtisk ve Vilniusu: jesuitská akademie, bratři Mamoničové, Jan Karcan et al.

1595 *Katechismus* Daukušův. První kniha vytištěná na Litvě litevsky.

Biblické překlady ve velkoknížectví

1517–1519 Praha: Библия руска (ruténská), knihy Starého zákona [František Skaryna]

1525 Vilnius: Библия руска (ruténská), Skutky a epištoly [František Skaryna]

1561 Krakov: polská bible katolická [Jan Leopolda]

1563 Brest: polská bible kalvínská

1572 Nesvěž/Nešwież/Nesvyžius: polská bible ariánská

1589 Ostrih: církevněslovanská bible pravoslavná. První úplný překlad bible do církevní slovanštiny

1599 Vilnius: polská bible katolická [Jakub Wujek]. Dosud referenční text

1647 Vilnius: evangeliář polsko-litevský [Jonas Jaknavičius ≡ Jan Jachnowicz]

1672 Vilnius: evangeliář lotyšský [Georg Elger]

Texty katolické reformy po tridentském koncilu (1545 – 1563)

Catechismus Romanus (1566), *Breuiarium Romanum* (1568), *Missale Romanum* (1570)

zahraniční jesuitští učitelé překládání ve velkoknížectví do litevštiny:

PETRVS CANISIVS (1521 – 1597), Němec. *Paruus catechismus catholicorum* (1561)

IACOBVS LEDESMA (1522 – 1570), Španěl

ROBERTO BELLARMINO (1542 – 1621), Ital. *Dottrina cristiana breve* (1597)

občané Republiky překládání ve velkoknížectví do litevštiny:

MIKOŁAJ REJ (1505 – 1569), protestantský šlechtic vášnivě zbožný i vášnivě užívající života. *Postilla* (1557)

JAN KOCHANOWSKI (1530 – 1584), první básník polské renesance. *Psalterz Dawidów* (1579)

JAKUB WUJEK (1541 – 1597), jesuita z vilenské akademie. *Postilla*, velké vydání 1578–1579, malé, zkrácené vydání 1579–1580; bible 1599 (referenční katolický překlad). Nevím, které vydání Wujkovy *Postilly* se překládalo. Daukša v úvodu k litevskému překladu píše, že Wujkova kázání byla přeložena do češtiny i němčiny, což jsou symbolicky právě dva jazyky «odpadlické».¹

¹ Český překlad pořídil jesuita Ondřej Modestin, vyšel 1592 a pak znovu 1629. Obě vydání jsou v Národní knihovně ČR, sign. 54B90 (1592) a 54E51 (1629).

Náboženské texty baltskými jazyky (XVI – XVII století; pokud i později, pak pouze pro kontrast)

LOTYŠSKY (jen katolické)

- 1585 *Catechismus catholicorum*. Vilnius. — Lotyšsky (!) a pouze lotyšsky psaný katechismus Petra Canisia, s předmluvou, věroukou ve formě otázek a odpovědí, a s modlitbami, uzavřený mariánskou písní.
- 1622 *Agenda parua*. Braunsberg. — Anonymní quattuorlingua lotyšsko-estonsko-polsko-německá. Oba tisky jsou zjevnými nástroji rekatolizace území, jež po přeuspořádání Livonské konfederace 1561 připadla polsko-litevské Republice (a o jejichž správu se polské a litevské stavy přely). Jde o vévodství Kuronsko-zemgalské a Livonsko-vidzemské. *Catechismus catholicorum* zcela jistě sloužil v Latgalsku, přímo anektovaném Litvou, leč měl dopad širší, jak dokládá skutečnost, že po jeho vydání kuronský vévoda, protestantský leník katolické Litvy, dává 1586–1587 v Královci spěšně pořídit první lotyšské tisky luteránské (znovu vycházejí 1615 v Rize). Estonská složka v *Agenda parua* (jež vyšla v polských Královských Prusích), svědčí o tom že kniha byla určena pro vévodství Livonsko-zemgalské; vyšla v době, kdy Livonsko už bylo dobytto Švédy (1621), leč ještě Švédsku nebylo definitivně přiřčeno (1629).
- 1672 *Evangelia toto anno singulis dominicis et festibus diebus & Catechismus seu brevis institutio doctrinae Christianae...* Vilnius [Georg Elger].
- 1673 *Cantiones spirituales*. Vilnius [Georg Elger post mortem].²
- 1753 *Evangelia toto anno singulis dominicis et festibus diebus*. Vilnae 1753 [Jan Łukaszewicz].³
Samostatný vývoj lotyštiny v katolických polských Inflantech, spravovaných z Litvy. Łukaszewiczova *Evangelia* jsou základní památkou svěbytné latgalštiny. Její jazykový vývoj však přerušil ruský zábor 1772.

«ŽEMAITSKY» (katolické i kalvínské)

- 1595 *Katechizmas* (Dakšūv, katolický; překlad Ledesmova katechismu z polštiny)
- 1598 *Polski z litewskim katechism* (zvaný Petkevičūv, kalvínský)
- 1599 *Postilla catholicka* (Daukšova)
- 1600 *Postilla lietuwiszka* (zvaná Morkūnova, kalvínská)
- 1646 *Giesmes tikieimuy katholicam pridiarancias* (Slavočinskis)
- **** Drobné katolické tisky (papežská bula 1647, růženec 1681) a rukopisy (papežská bula 1641–1643, *Dies irae* ≈ 1656).
- 1653 *Knyga nobažnystės* (kalvínská)
- 1662 Chilinského bible (kalvínská)
- 1680 *Katechizmas mažesnis* (kalvínský)

«ŽEMAITSKO-PRUSKOLITEVSKY»

- 1701 společný litevský Nový zákon kalvinistů z velkoknížectví a luteránů z vévodství

«LITEVSKY» (jen katolické)

- ≤ 1525 *Pater noster, Ave Maria a Credo* v litevském překladu připsány rukou do knihy *Tractatus sacerdotalis* (Štrasburk 1503), která patřila vilenským františkánům.
- **** Drobné příklady v latinských tiscích: litevský otčenáš v Guagniniho *Descriptio* 1578 & 1581.
- 1595 V dopise generálovi jezuitského řádu se praví, že «bohabojní mužové s velkou pečlivostí» překládají Ledesmův katechismus též do «litevštiny». O vydání se snažil administrátor vilenského biskupství Benedykt Wojna (lit. Benediktas Vaina). Nevyšlo, překlad se nedochoval.
- 1605 *Katechizmas aba pamokimas* (nový překlad Ledesmy)
- **** Litevské liturgické formule vytištěné v *Agenda parva* 1616 & 1630, jakož i v *Rituale sacramentorum* 1633 — jež do konce XVIII století vyšlo ještě téměř 40×.

² GEORG ELGER (1585 – 1672), lotyšský jezuita narozený v Livonsku v protestantské rodině. Od 1638 do smrti působil v Daugavpilsu, jeho práce vyšly posmrtně ve Vilniusu. Ve vilenské universitní knihovně byl navíc nalezen rukopis Elgerova překladu evangelií a epištol, který se datuje kolem 1640 (vydal Draviniš 1961 v Lundu).

³ JAN ŁUKASZEWICZ (1699 – 1779), litevský jezuita, zakladatel spisovné latgalštiny.

- 1629 *Punkty kazań I. advent - půst* (Sirvydas, vlastní text)
 1644 *Punkty kazań II. velikonoce* (Sirvydas post mortem, vlastní text)
 1647 *Ewangelie polskie y litewskie* (Jaknavičius)
 **** Drobné texty rukopisné: litevské překlady *Credo* a *Tantum ergo sacramentum* v listu vilenského biskupa duchovním z 28.06.1662.
 1677 *Trumpas mokslo krikščioniszko surinkimas, nuog Roberto Bellármino Kárdynolo párásitas*
 .....

Příležitostné texty (XVI – XVII století)

«LITEVSKY»

- 1589 *Gratulationes Serenissimo Ac Potentissimo Principi Sigismundo III. Kniha přivítání novému králi Zikmundu III Vasovi, když poprvé přijíždí coby velkokníže litevský do Vilniusu. Vydali vilenští jesuité. Obsahuje mimo jiné dva litevské pozdravy v hexametrech (5+4 verše). Dokládají, že stále ještě bylo možné litevsky veřejně oslovit panovníka, a to ve vysokém stylu.*

«ŽEMAITSKY»

- 1634 *Przywitanie wesole. Kniha oslavných básní v různých jazycích vydaná ve Vilniusu. Obsahuje též 14 veršů, kterými farář v Šiauliai (Petras Tarvainis) přivítal žemaitského biskupa (Jurgis Tiškevičius) při jeho oficiální vizitaci.*

«LITEVSKY» I «ŽEMAITSKY»

- **** *Přísahy v soudních knihách z různých míst a různých let: celkem ani ne 10 příkladů.*
 .....

Slovníky a gramatiky (XVI – XVIII století; litevsky a lotyšsky bez rozlišení a úvozovek)

- ≤ 1620 *Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum*
 1642 *Dictionarium trium linguarum* (Sirvydas post mortem)
 1683 *Dictionarium Polono-Latino-Lottaicum* (Elger post mortem)
 1737 *Uniuersitas linguarum Lituaniae*
 .....

Popis pramenných textů popisujících baltské jazyky

- ≤ 1620 *Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum. Slovník polsko-latinsko-litevský. Dochoval se jediný exemplář bez titulního listu, začátku a konce, celkem 216 listů s 8.260 hesly. Obsahuje asi 5.700 litevských slov (ne všechna polská hesla mají i litevský ekvivalent, různá hesla mohou být přeložena stejným slovem), z nichž více než 2.000 se vůbec nevyskytne ve slovníku následujícím (1642). I heslář je odlišný. Název přiřadila I.Lukšaitė podle soupisu knih Salomona Risinského (†1625).*

Slovník se připisuje Sirvydovi vlastně jen na základě přesvědčení, že nikdo jiný tehdy slovníky nepsal. Víme-li, že Sirvydovi pomáhal Jaknavičius a že úplné slovníky vycházely po smrti prvního (†1631) i druhého (†1668), je rozumnější připustit, že lexikografů bylo na Litvě víc.

- 1642 *DICTIONARIVM || TRIVM LINGVARVM || Jn ufum Studiofæ Iuuentutis, || AVCTORE || CONSTANTINO SZYRWID || è SOCIETATE JESV. || Cum Superiorum permiffu editum. || Tertia editio recognita & aucta. || VILNÆ, || Typis Academicis Societatis JESV. || Anno Domini M. DC. XLII. Má na 10.000 polských hesel, k nimž přistupují ekvivalenty latinské a litevské. V předmluvě se píše, že 1631 musel slovník vyjít podruhé, protože první vydání bylo už rozebrané. První ani druhé vydání se nedochovalo, zato vedle třetího (1642) máme ještě čtvrté (1677) a páté (1713). Tato tři dochovaná vydání se obsahem prakticky neliší.*

Dobové jezuitské prameny (celkem 2 zdroje) uvádějí u Sirvyda shodně tři položky: *Puncta in totius anni Dominicas, Dictionarium trium linguarum* a *Clavis linguae Lithuanicae*. První dvě práce se dochovaly, třetí nikoliv. Sirvydovu starost o litevštinu dokládají jeho předmluvy ke kázáním.

- 1641 *Dictionarium polonolatinum*. Vzniklo ze Sirvydova slovníku (ještě před jeho 3. vydáním!) vypuštěním litevských položek. Vyšlo ve Varšavě, vycházelo pak ještě opakovaně. Dokládá to, jaký ohlas *Dictionarium trium linguarum* mělo.
- 1683 *Dictionarium Polono-Latino-Lottaucum*. Sestavil Georg Elger tak, že *Dictionarium polonolatinum* (1641) doplnil ekvivalenty lotyšskými. Vyšlo ve Vilniusu. I toto dokládá ohlas Sirvydovy práce.
- 1737 UNIVERSITAS || Lingvarum Litvaniae || In Principali Ducatus Ejuſdē Dialecto || *Grammaticis Legibus* || CIRCUMSCRIPTA. || & in obsequium || Zeloſorum Neo-Palæmonū || ORDINATA || *Permiſſu Superiorum* || Anno || à Deſcriptione Univerſi Orbis || 1737. || VILNÆ || Typis Collegii Academici Soc: JESU. Jediná gramatika litevštiny z velkoknížectví. Stručná, ve výkladu velmi samostatná práce. Výklad je psán latinsky, příklady jsou překládány do polštiny. 1829 vydal Simon Staniewicz její doplněnou versi jako *Trumpas pamokimas kaibos lituwyszkos arba žemaytyszkos / Grammatica brevis linguae Lituanicae seu Samogiticae*.
- **** Tímto se lexikograficko-gramatická produkce Litevského velkoknížectví až do počátku XIX vyčerpává.
.....

Popis pramenných textů náboženských

KATECHISMY

- 1595 KATHE = || CHISMAS || ARBA MOKSLAS || KIEKWIENAM || KRIKSZCZI = || ONII PRIWALVS. || PARASZITAS PER || D. IAKVBALEDES = || MA Theologa Socie = || tatis IESV. || Jžgulditas iž Liežu = || wio Łankiſko ing Lietu = || wiſka per Kuniga Mi = || kaioiu Daugſa Ká = || nonika Žemai = || cžu. || *Ižpauſtas Wilniue* || Metūſę vžgimimo || Wieſpaties 1595.
Trumpas || Budas Paſiſáki = || mo/ arba ižpažinimo || Nūdemiū. || Drin tu kurie dažnai || wartoia tū Sakra = || mentu. || Yž ĩakiſko ant Lietū = || wiſko pērgulditas. || WILNIVI || Metūſę M.D.XCV.
— Jediná kniha sestávající ze dvou částí o samostatných titulních listech, leč s jedním průběžným číslováním. Latinský originál byl 1591 přeložen do italštiny, odtud do polštiny a z ní do litevštiny. Iniciativa žemaitské diecése, **první litevský tisk celého velkoknížectví**. Dochován 1 exemplář.
- 1598 Polski z Litewskim || Katechism || Albo || Krotkie wie = || dno mieyſce zebranie/ wiá = || ry y powinności Krzeſciań = || ſkiey/ z paſterſtwem Zborowym/ y domo = || wym/ z Modlitwami/ Pſalmami/ y Pioſn = || kámi/ ná cžeſć á chwałę Pánu Bogu/ || á Zborowi iego ku zbudowaniu/ || teraz nowo z pilnoſcia || wydany. || Nakładem Jego Mſci Pána || Málcherá Pietkiewiczža Piſarža || Ziemiſkiego Wileńſkiego. || W Wilnie/ Drukował Stá = || niſław Wierzeyski/ Roku 1598. — Zrcadlové vydání polsko-litevské (252 strany). Titulní list a předmluva jsou pouze polsky. Universální kniha: výklad víry, písně, modlitby, liturgické formule. V tomto smyslu jde o vůbec **první litevský zpěvník ve velkoknížectví**. Dochovány 2 exempláře. Katechismus se jmenuje PETKEVIČŪV podle nakladatele, nikoliv podle tiskaře. Petkevič je podepsán i pod předmluvou, v níž říká, že nemalou část katechismu sám přeložil a že překlady písní dostal od jiných.
- 1605 KATECHISMAS || ABA || PAMOKIMAS || WIENAM KV = || RIAMGI KRIKSCONIVY || REYKIAMAS. || PARASZITAS || Nuog D.IOKVBO LEDES, || MOS Theologo Soc:IESV. || Epergulditas Lietuwi = || ſkay/ ir Vntrnkárt iſ = || ſpauſtas || WILNIVY || Drukõrniõy Acadēmios || SOCIETATIS IESV, || Metūſu užgimimo Wieſtatės/ || 1605. — První litevský tisk vilenské diecése. Dochován 1 exemplář.
Výraz Vntrnkárt, čtený *untrukárt* (= antrakaĩt[ą]), vyvolává otázku, co bylo vydání první. Anonymní překladatel v předmluvě píše, že lidé nerozumějí Daukšovu katechismu, přeloženému žemaitsky, a proto jej přeložil znovu. Sice už to bylo do litevštiny přeloženo, ale «nevím-jak zpotvořeně». Toto se dává do souvislosti se zprávou o «bohabojných mužích» (1595).
- 1653 *Knyga nobažnystės* je popsána v oddíle ZPĚVNÍKY.
- 1677 Trumpas || mokslo || krikščioniszko || surinkimas, || nuog Roberto Bellármino || Kárdynoło párásitas. || VILNÆ || Typis Acad:Societatis IESU, || Anno 1677. — Přeloženo nejspíš z polského překladu *Krótki zbiór nauki chrzeſciańskiej* (Vilnius 1606). Překladatel neuveden. Přidán zpěvník: 21 píseň litevská, 1 polská. V tomto smyslu jde o vůbec **jediný zpěvník vilenské diecése**. Dochovány 2 exempláře.
- 1680 PRADZIA PAMOKSLA Del Mazu Weykialu... KATECHIZMAS MAZIASNIS... Karalauciuy... MEATU M.DC.LXXX. — Začíná třemi stránkami abecedy a syllabisatury (teprve druhý případ v litevských tiscích), přidány číslice 1–1000 římsky i arabsky. Dochován 1 exemplář.

Knihu dala vytisknout Ludvika Karolina Radvilaitė (1667–1697), žena markraběte brandenburského. Litevští kalvinisté už ve velkoknížectví tisknout nemohli. Vilenský biskup Slupski vydal 1682 cirkulář, že tato kniha musí být spálena, a kdo by ji četl, bude vyobcován z církve.

- 1725 *Pamokslas krikščioniškas*. První dochované vydání katolického dětského katechismu, který napsal PRANCIŠKAS ŠRUBAUSKAS / FRANCISZEK SZRUBOWSKI (≈ 1620 – 1680) a v XVIII vyšel ještě 6×.

Pamokslas je počátkem žemaitké katolické iniciativy XVIII století, k níž dále patří zpěvníky (*Balsas širdies*, *Giesmės apie švenčiausią Paną Marią, Karunka*), knihy modliteb (*Rožančius*), a populární dogmatiky (*Broma atverta ing viečnastī, Pavynastys krikščioniškos, Žyvatas Pono ir Dievo mūsų...*).

ZPĚVNÍKY (pouze z žemaitké diecése; připomeňme katechismy 1598 a 1677)

- 1646 GIESMES || TIKIEIMVY KATHO = || LICKAM PRIDIARANCIAS, || o per metu sziwiėtes gie = || damas: Kuriūp prijiduo = || da Pjalmay Dowida. š. || Trecioy daley dedafe ape Szwentus Diewa, || o ant galo ape giwenima ir tušus rey = || kašus Krikščionies. || Jž tu Kitos iβ lankiβką ir iβ lotiniβką iβgulditos || Kitos iβ nauia sudetos ira. || Auctore || SALOMONE MOZERKA || SLAWOCZYNSKI, || Summi Pontificis Alumno. || VILNÆ, || Typis Academicis Societatis || IESV, Anno Dni 1646. — Velký samostatně vydaný zpěvník: 3 oddíly, každý se zvláštní paginací, dohromady celkem 295 stran a 192 písně. Dvě třetiny přeloženy z Kochanovského zpěvníku *Psalterz Dawidów* (1579).

- 1653 KNIGA || Nobazništės Krik = || ščioniβkos/ || *Ant gārbos* || Diewuy TRAYCEY Szwentoy || Wienatijam: || *Ant wartojimá* || Bāžnicioms dides Kunigijtes || Lietuwos iβduotá. || KIEDAYNISE, || DRVKAWOIA, IOCHIMAS IVRGIS || RHETAS, Meatu Poná, 1653. — Universální kniha sestávající ze tří částí: I. *Psolmay Dowida* (285 stran), II. *Summa, aba Trumpas iszguldimas evangeliv* (291 strana), III. *Maldos krikščioniszkos & Katekizmas* (99 stran). Písně do litevštiny přeložil Steponas Jugelis-Telega, kedainský purkmistr a ředitel gymnasia, hudební zápis pořídil Samuel Tomaszewski, Polák, celý svazek uspořádali a zredigovali *Stárβy Dozorcy y Pāfterze*. Dochoval se 1 výtisk.

- 1684 *Knyga nobažnystes* vychází podruhé, a to v Královci. Titulní list zůstává stejný jako u prvního vydání, včetně datace «Kėdainiai 1653», pouze s poznámkou «dabar antrą kartą perdrukavota»: I. zpěvník doplněn o 2 písně; II. postilla doplněna o 2 evangelijní pasáže (bez výkladu) a o pašijový příběh, III. 6 nových modliteb, katechismus nově převzat z královeckého vydání 1680 (bez syllabisatury a číslic). Tohoto vydání se dochovalo přes deset výtisků.

- 1726 *Balsas širdies*. První dochované vydání nového katolického zpěvníku, který vytvořil PRANCIŠKAS ŠRUBAUSKAS / FRANCISZEK SZRUBOWSKI (≈ 1620 – 1680) a v XVIII vyšel celkem 10×.

KAZÁNÍ

- 1599 Postilla || CATHOLICKA. || Tái est: || Jžguldimas Ewan || geliu kiekwienos Nedelos ir βwė = || tes per wiššūs metūs. || Per Kúniga MIKALOIV DAVKSZA || Kanonika Médniku/ iž lékiβko pergūldita. || Su walá ir da-laidimu wıreufiuiū. || W Wilniui/ || Drukárnioi Akadēmios SOCIETATIS || IESV. A.D. 1599. — Překlad Wujkovy polské postilly. Předmluvy, latinská a polská, jsou manifestem postoje k litevskému jazyku. 646 stran.

Z dopisů vilenských jezuitů generálovi řádu víme, že postilla byla připravena do tisku již 1595. Proč vyšla až 1599, nevíme. 1595 místo ní vyšel Daukšův překlad katechismu.

- 1600 Postilla || LIETVWISZKA || Tátáy est/ || Jžguldimás práštás || Ewángeliu ant koznos Nedelios ir || Szwentes per wišus metus/ kurios || págal buda šená Bāžnicžioy Diewá || est skáitomos. || Nun iβ nauia šu didžiu perweizdeghimu est || ižduotá. || Nokladu Jos Mili: Ponios Žophios pášu = || βwes Ponios Morkuwienes Wnucžkie = || nies Márβalkienes K.J.M. || WILNIVY/ || per Jokubą Morkuną/ tárną Kunigáykcžia Jo Mili = || štos Pona Poną Krybtáfa Rádiwila/ Wáiwá = || dos Wilniaus. || Metuoše Diewą/ 1600. — Litevský překlad polské kalvinistické postilly Mikuláše Reje, která vyšla v 5. vydání 1594 ve Vilniusu v téže tiskárně. 856 stran. Překladatel(é) neveden(i), předmluva podepsána jen iniciálami. Postilla se jmenuje MORKŪNOVA podle tiskaře, mohla (i měla) by se jmenovat podle nakladatelky, třeba «Žofiina» (cf. katechismus 1598). Dochovalo se 6 exemplářů.

Obě knihy, přestože vyšly v různých tiskárnách, jsou téhož formátu, vyvedeny shodnou sazbou. Navíc titulní list obou je vtištěn dvojbarevně, červeně a černě, a to do stejného štočku. Lze z toho soudit, že kalvínská postilla (1600) se záměrně připodobňuje katolické (1599)?

Možná šlo víc o dobovou módu než o strategickou lest: štoček nepatřil ani Morkūnově ani je-suitské tiskárně, měla jej pravoslavná tiskárna Mamoničů, odkud si jej obě vypůjčily; již 1597 byla s tímto štočkem vytištěna kalvínská postilla polská (Zinkevičius III: 180).

- 1629 PVNKTY || KAZAN || od Adwentu aż do Postu, || *Litewskim ięzykiem, z wytumą* = || *czeniem ná Pol-skie* || PRZEZ || Księdzǎ KONSTANTEGO SZYRWIDA/ || Theologǎ Societatis IESV/ || Z DOZWOLENIEM STARSZYCH || *wydáne*. || W WILNIE || W Drukárni Akádemiey Societatis IESV || Roku M.DC.XXIX.
- 1644 PVNKTY || KAZAN || NA POST WIELKI || *Językiem Litewjskiem* || *Prez* || W.X.CONSTANTEGO SZYRWIDA || Theologǎ Societatis IESV/ || *nápišáne*, || *á* || *Teraż ná Poljski Język przetlumaczone/ y oboiem* || do Druku podáne. || *Zá pozwoleniem Stárszych* || W Wilnie/ || *W Drukárni Akademii Societatis IESV*, || *Roku Pańskiego, 1644*. — Originální litevský text, doprovázený překladem do polštiny. 1.díl, vydaný za života autora a ohlašující pokračování, má 382 strany vlastních kázání, 2.díl, vydaný posmrtně, 259 stran. Autor v předmluvě (1.díl) lituje, že z technických důvodů (musely by se vyrobit nové typy) nemůže litevský text vytisknout s přízvuky, aby jej ten, kdo litevsky neumí, mohl správně nahlas číst. Doporučuje proto všem, kdo se litevsky učí, odposlouchat litevský přízvuk z živé mluvy. To vše dokládá, že jde o učební texty, podle nichž se na vilenské universitě cvičila litevská homileutika. Právě této disciplíny byl Sirvydas profesor. Navíc přes 10 let kázal litevsky v u-niversitním kostele.
- 1653 *Knyga nobažnystės* byla popsána v oddíle ZPĚVNÍKY.
- .....

BIBLICKÉ TEXTY

- 1647 EWANGELIE POLSKIE Y LITE || WSKIE TAK NIE || *dzielne iáko y wŷzytkich* || *Swiat, ktore w Koś-ciele Katho* || *lickim, według Rzysmskeigo* || *porzadku przez cały* || *rok czytáią*. || *Wydáne za dozwoleciem starŷych*. || *Na imie Paná Jezusowe niechay* || *tieka wŷelkie koleno mebiejskich/* || *ziemjskich a podziem-nich philip 2* || w WILNIE. || W Drukárniey Akademiey SOC.IESV || Roku/ 1647. — Dvojazyčný evan-geliář s titulním listem pouze polským. Dochován 1 exemplář.
- Polské znění evangelií převzato od Wujka z vydání 1620 o zcela totožném názvu *Ewangelie i epistoły, tak niedzielne jako i wŷzystkich ŷwiat, które w kościele katolickim według rzymskie-go porzadku przez cały rok czytają*. Překladatel do litevštiny neuveden. Posledních 7 litevských čtení se jazykem i pravopisem výrazně liší od ostatních. Za autora litevského překladu se pokládá Jaknavičius, protože doboví jesuitští historiografové uvádějí, že Jaknavičius «Lithuanice scripsit euangelia aucta». 1674 vyšlo znovu, jazykově upraveno, do konce XVIII vyšlo pak víc než 30× a vycházelo ještě i v XIX. První katolický překlad celé bible vyšel až 1911–1937 (Ba-ranovského překlad nikdy vydán nebyl).
- 1660 BIBLIA tatey ira Rasztas Szwečas Seno ir nauio TESTAMENTA. Pirmą kartą perguldytas Lietuwisz-kañ liežūwin užmarioje nog Samuelies Baguslawo CHylinska Lietuwniko, ó nokladū Diewo-baymos [Karalistes – přeškrtnuto] Wienwaldystes Anglios, už karalawima Jo milistos Karalaūs KAROLO ANTROIA Karalaūs Anglios, Szkocios, Irlandios ir Francios — Nedokončený projekt kalvínského vy-dání bible v litevském překladu. Přeložil Chilinský z nizozemštiny (ex idiomate Belgico) s přihlédnu-tím k originálním jazykům, vydával týž Chilinský v Londýně za peníze sebrané v Anglii (s příspěvím královské rady). Zachovaly se 3 neúplné výtisky Starého zákona (o rozsahu 416, 384, 176 stran), 2 z nich se stačily ztratit během XX století, takže dnes máme jen ten nejmenší výtisk zákona Starého a rukopis Nového.
- Projekt se zastavil kvůli neshodám uvnitř litevské kalvínské obce. Chilinský bibli přeložil a začal tisknout zcela sám. Aby pro ni v Anglii mohl získat finanční podporu, potřeboval schvá-lení litevského synodu. Ten Chilinskému poděkoval za práci a pověřil dva muže jejím posou-zením. Jeden z nich (Krainskis) pokládal litevskou bibli za zbytečný výdaj: stačí mít polskou; druhý (Božimovskis) překládal bibli do litevštiny též a chtěl vydat vlastní překlad. Posudek byl tedy ostře zamítavý, o čemž litevská obec 1662 ruče zpravila Angličany. Chilinský pak 1668 v Londýně zemřel v bídě a hanbě s cejchem podvodníka. Emisař litevských kalvínů (Minvydas), který 1680 přijel vyjednávat anglickou podporu pro tisk litevského Nového záko-na v jiném překladu (cf. infra), při té příležitosti 1681 všechny už vytištěné Chilinského archy prodal na makulaturu.
- 1701 Nový zákon ve společném vydání kalvínsko-luteránském.
- Překlad je vyústěním konkurenční linie k Chilinskému. Božimovský zemřel 1673, aniž svůj překlad dokončil. Synod rozhodl, aby pozůstalý překlad byl dán Minvydovi a ten at' stanoví,

co chybí, a zařídí dokončení (v úvahu přicházeli Bittner, Lipský a Mankevič). 1680 se Minvydas vydal do Anglie shánět peníze na vydání Nového zákona, mezitím však jeho dům na Litvě shořel i s překladem. Nový zákon pak znovu přeložil Samuel Bittner, v Prusích jej zredigoval Friedrich Sigismund Schuster (za «žemaitské» výrazy dával do závorek «litevské»)⁴. Takto upravený překlad vyšel 1701 v Královci.

---

⁴ Zdůrazněme, že «litevské» varianty onoho společného vydání jsou «pruskolitevské», příznačné pro Prusy vévodské, nikoliv «vilenskolitevské», příznačné pro vilenské biskupství, což je jinak jazyk zde v tomto soupisu označovaný vůči «žemaitskému» jako «litevský».

EVROPSKÝ KONTEXT NÁBOŽENSKO-POLITICKÝ

MARTIN LUTHER (1483 – 1546) změnil v období 1517–1520 reformu církve zevnitř na reformaci zvenčí. V lednu 1521 byla nad ním vyhlášena papežská klatba, v květnu říšská (edikt wormský). Od dubna 1521 do března 1522 se Luther ukrýval na hradě Wartburgu, pak se vrátil do Vitenberku (Wittenberg). Císař Karel v po sněmu ve Wormsu (1521) opouští Německo a devět let válčí s Francií o vliv v Itálii. Wormský edikt nebyl plněn, a když jeho provádění bylo konečně odhlasováno (1529 na říšském sněmu ve Špýru), veřejně proti tomu protestovala mnohá města i knížectví — odtud protestantismus. To už Německo poznalo řádění říšských rytířů 1522–1523 (Franz von Schickingen, Ulrich von Hutten) i selskou válku 1524–1526 (Thomas Münzer, Michael Gaismair). Za těchto okolností přináší pořádek knížecí reformace, čemuž Luther aktivně pomáhá. Vůbec první provedl reformaci (po přímé domluvě s Lutherem) Albrecht Braniborský 1525 při sekularizaci řádového státu ve vévodských Prusích, tedy mimo Německou říši. Uvnitř říše ji zavedly nejdříve kurfiřtství Saské a Hesensko (1526), do roku 1529 se přidaly Braniborsko, Anhaltsko, Lünebursko a svobodná města jako Štrasburk, Kostnice, Ulm, Norimberk.

HULDRYCH ZWINGLI (1484 – 1531) zavádí 1523 samostatnou reformaci v Curychu (*Schlussreden, Kurze Christliche Einleitung*). K Lutherovi se hlásí, ten jeho odmítá.¹ Radikální reformace Zwingliho vyvolá švýcarskou náboženskou válku, v níž proti sobě stály «Křesťanské právo» (Curych, Bern, Kostnice, St. Gallen, Basilej, Štrasburk) a katolické kantony (Schwyz, Uri, Unterwalden, Zug, Luzern) posílené o Freiburg (i. d. S.) a Wallis. Zwingli padl v boji.

ERASMUS DESIDERIUS ROTTERODAMUS (1466 – 1536), který se 1524 postavil na odpor Lutherovi (*De libero arbitrio*), musel 1529 utéci z Basileje, kde žil od roku 1513, když tam začali zavádět reformaci zwingliánskou. Z Freiburgu (i. B.) podporuje pokus o smír na augsburském sněmu 1530. Do Basileje se vrací až 1536 krátce před smrtí.

PHILIPPUS MELANCHTHON (1497 – 1560), který již 1521 hájil Luthera (*Apologia pro Lutero*) a pomáhal mu překládat bibli, sestavil *Confessio[nem] Augustana[m]*, jež mohla být základem pro smír mezi katolíky a protestanty na říšském sněmu v Aukšpurku (Augsburg) 1530. Podporoval ho Erasmus, odporoval mu Luther. *Confessio* tehdy nebyla přijata.² Neuspěly ani *Ratio fidei*, již předložil Zwingli, ani *Confessio Tetrapolitana*, již předložila čtyři protestantská města (Štrasburk, Kostnice, Memmingen, Lindava).

KAREL V (1500 – 1558) potřeboval po neúspěchu aukšpurského sněmu 1530 volné ruce, aby zastavil Turky na Balkáně. Proto uzavřel 1532 příměří s protestantským Šmalkaldským spolkem (1531, protestantská knížata a města, kteří společně vystoupili již 1529 ve Špýru). 1547 za politicky výhodné situace Šmalkaldský spolek porazil a 1548 nadekretoval prozatímní náboženský smír do konečného vyřešení náboženských otázek koncilem (Trident 1545–1563). Koncilní řešení se protahovalo, proti císaři již bojovala knížata jak protestantská, tak katolická, ba opustil ho i papež Pavel III. Karel přenechal německou nábožensko otázku bratru Ferdinandovi. Ten uzavřel 1552 pasovskou úmluvu o vzájemné toleranci. Karel pak svolal 1555 říšský sněm do Aukšpurku, jenž vyhlásil náboženský mír na zásadě *cuius regio, eius religio*.

¹ Luther vidí při večeři Páně v chlebu tělo Kristovo, Zwingli symbol těla Kristova. Na tom se rozešli při disputaci v Marburgu 1529, která měla spojit nekatolické síly.

² Melanchtonem upravená verze *Confessio Augustana variata* se 1540 stala formálním základem luteránské víry. Téhož roku 1540 papež potvrdil *Societatem Iesu* (založena 1534).

Zrovnoprávnění se týkalo katolíků a protestantů luteránských: zwingliáni, kalvinisté, neřkuli anabaptisté nebyli v říši trpěni.³ Následně se Karel vzdal trůnu a odešel do kláštera (1556).

JEAN CALVIN (1509 – 1564) vydává 1536 v Basileji anonymně *Institutio religionis christianaе*. Když pak procházel Ženevou, rozpoznal ho jako autora Vilém Farel, který tam měl prováděl zwingliánskou reformu, k níž se město 1535 z politických důvodů rozhodlo, a požádal ho, aby zůstal a pomohl mu. Kalvín zůstal (1538 ho město spolu s Farelem vyhnalo, 1541 přijalo zpět) a reformu provedl. Zwingliánství nakonec vplynulo do kalvinismu.

Kalvinismus se šířil do Francie, Skotska, Nizozemí, Uher, Polska a Litvy, nikde se však v XVI–XVII století nestal státním náboženstvím.

PRUSY VÉVODSKÉ byly vůbec první luteránskou zemí, a to od roku 1525. Klíčovou postavou je Albrecht von Hohenzollern (1490 – 1568). 1511 dostal nabídku stát se členem Německého řádu — a zároveň hned jeho velmistrem, 1512 zasvěcen a nastolen. Měl za cíl obnovit řádovou (německou) moc v Prusích. Kvůli tomu se dostal do války s Polskem (1519), po uzavření příměří (1521) hledal pomoc v Německé říši a přitom se ve Wittenbergu osobně setkal s Lutherem (1523). Ten mu poradil, ať řád zruší a provede knížecí reformaci. Řád v tomto záměru velmistra podpořil a souhlasili i oba biskupové.⁴ 1525 v Krakově uzavírá Německý řád s Polskou korunou mír, koruna uznává sekularizaci řádu a velmistr-vévoda stvrzuje přísahou, že je leníkem koruny. Albrecht okamžitě reformuje řádové území, přičemž se stará, aby jeho příklad působil i na Polsko a Litvu.

ŠVÉDSKO přešlo na luteránství 1527, čtyři roky poté, co zvolením Gustava Vasy za krále (1523) zrušilo kalmarskou unii. Reformaci zavedl král nařízením shora; šlo mu zcela nepokrytě o církevní majetek. Ve strukturálních změnách trval proces švédské reformace až do roku 1540 a znamenal ve švédských dějinách jednoznačný kulturní úpadek.⁵

DÁNSKO luteranizuje nový král Kristián III hned po svém zvolení 1536. Reformace v té době již měla řadu příznivců mezi dánskými elitami; půdu pro ni připravili dva přímí dánští Lutherovi žáci, Peder PALLADIUS (1503 – 1560) a Hans TAUSEN (1494 – 1561). Sám král, vychovaný v Německu, se ještě jako princ účastnil říšského sněmu ve Wormsu 1521. Vlastní organizací nové dánské církve byl pověřen Němec, Lutherovi velmi blízký Johannes Bugenhagen. Nástup byl nicméně brutální: král dal naráz uvěznit všechny dánské biskupy a propustil je, až když na reformaci přistoupili; veškerý církevní majetek byl zabaven ve prospěch koruny. Po stránce kulturní však Dánsko zažívá vzestup.

Švédské luteránství se přirozeně vztahovalo i na Finsko, kde nenarazilo na odpor, dánské na Norsko a Island, kde na odpor naráželo.

ANGLIE se od Říma oddělila pouze církevně, nikoliv věroučně. Jindřich VIII podřídil 1534 anglickou církev sobě, theologické názory žádné neměl, luteránství odmítal, ze setrvačnosti se choval katolicky. Papež Pavel III krále exkomunikoval pro schisma, nikoliv pro heresi.

³ Kalvinismus byl v Německé říši zrovnoprávněn až 1648 vestfálským mírem, který zároveň učinil z říše záležitost velmi formální. Vestfálský mír zaručil mezinárodní uznání Nizozemí a Švýcarska, zemí výrazně kalvinistických.

⁴ Vévodské Prusy se dělily do dvou biskupství, sembského (sever) a pomezanského (jih).

⁵ První tisk ve švédštině vyšel teprve 1541, vzápětí následovaný prvním tiskem finským (1542), zatímco první tisk dánský vyšel už 1495.

LIVONSKO a ESTONSKO vyhlásily luteránství za státní náboženství 1554, což jen potvrzovalo stav, jenž mezitím nastal (Rīga přijala Lutherovy reformy už 1522, Tallinn 1524). Poslední livonský velmistr Gotthard Kettler na luteránství přešel 1561 a vyhlásil je za státní náboženství pro KURONSKO, jediný zbytek řádového území, který pro sebe po livonských válkách udržel. Vilenskou smlouvou (1561) se Livonsko připojuje k Litvě a je mu zaručena náboženská svoboda. Téhož roku 1561 se estonští stavové – výměnou za ochranu před Moskvou – vzdávají Švédsku.

.....

NÁBOŽENSKÉ TISKY V NÁRODNÍCH JAZYCÍCH

DÁNSKO (Norsko, Island)

Nový zákon dánsky vyšel hned 1524, tedy ještě dávno před státní reformací, celá bible pak 1550 (Bible Kristiána III, vůdčí osobností celého překladu byl Christiern PEDERSEN 1475 – 1554).⁶ První kancionál vyšel 1529, další 1544 (Hans TAUSEN 1494 – 1561) a 1569 (Hans THOMESSEN 1532 – 1573), závazný pro celé království; ve všech třech případech šlo převážně o překlady. 1590 vydává Hans Christensen STEHN (1544 – 1610) původní sbírku *En liden vandrebog* (písně a modlitby).

Norsko v důsledku reformace ztratilo vlastní spisovný jazyk, vše se odehrávalo dánsky. Island si svou jazykovou totožnost udržel: 1540 vyšel islandsky Nový zákon, 1584 celá bible.

ŠVÉDSKO & FINSKO (Estonsko, Livonsko)

Nový zákon švédsky vyšel 1526, formálně ještě před vyhlášením státní reformace, celá Bible pak 1541. Šlo o překlad kolektivní, jež organizoval Laurentius PETRI, první protestantský arcibiskup Švédska. Do překladu byl zapojen i Olaus PETRI (1493 – 1552), Laurentiův starší bratr, jeden čas králův kancléř, pak králův odpůrce. Starší tradice pokládala Olo[f]a za hlavního překladatele, což nyní neplatí (Gustafson 1998: 51). Olaus zato sepsal *En lijten Postilla* (1530) a spolu s bratrem Laurentiem *Swenske songer eller wisor* (1536).⁷

Finsky vyšel Nový zákon 1548 (Mikael AGRICOLA ≈ 1510 – 1557), první žaltář ≈ 1583 (Jaakko SUOMALAINEN ≈ 1540 – 1588), první postila ve dvou dílech 1621 a 1625 (Eerik SOROLAINEN ≈ 1545 – 1625), a celá bible 1642.

Lotyšsky vyšel Nový zákon 1685 a celá bible 1689. Jihoestonsky (livonskou estonštinou) vyšel Nový zákon 1686, severoestonsky (estonskou estonštinou) 1715; estonský překlad celé bible vyšel 1739 (už jenom v severní estonštině).

ANGLIE

«Protestantskými» překlady jsou Cramers's Bible (1537) a King James' Bible (1604).

NIZOZEMSKO

UHRY

Nový zákon maďarsky vyšel 1541, celá bible pak 1590.

⁶ Týž Pedersen vydal 1514 v Paříži *Gesta Danorum* [Saxo Grammaticus], jež 1575 poprvé vycházejí v dánském překladu (Anders Sørensen VEDEL 1542 – 1616).

⁷ Ola[f]ova *Een sensk Cröneka* je první kriticky objektivní dílo švédské historiografie. Přestože končí před nástupem Gustava Vasy na trůn, popudila svým výkladem konce Kalmarské unie krále natolik, že autora kvůli ní 1539 odsoudil za vlastizradu (a 1540 omilostnil). Tiskem vyšla až 1818.

TISKAŘI V PRUSÍCH

První tiskárny jsou doloženy na území Prus královských, a to v Malborku 1492 a Gdaňsku 1498. Ve vévodských Prusích vzniká první tiskárna v Královci 1524, tedy ještě za vlády Německého řádu. V královských Prusích byly později zřízeny tiskárny i v dalších městech, v Toruni 1568, Braunsbergu (Braniewo) 1589 a Elbingu 1604, ve vévodských Prusích byly tiskárny pouze v Královci.⁷ Na území po zrušeném Livonském řádu vznikla první tiskárna v Rize 1588, další pak 1631 v Tallinnu.⁸ Pro srovnání, ve Finsku vznikla první tiskárna až 1642 (v Turku, při universitě založené 1640), zato ve velkoknížecké Litvě už 1522–1530 (František Skaryna)⁹ a v Moskvě 1552–1562 (Ivan Fjodorov),¹⁰ cf. infra.

Prvním tiskařem v Královci byl Hans Weinreich. Přišel z Gdaňsku. V Královci začal působit 1524. Tiskl pro sembského biskupa, vévodskou kancelář a universitu. Trpěl nedostatkem latinských liter, latinu z nouze tiskl fraktúrou, a kvůli tomu časem přišel o svého hlavního zákazníka, universitu. Poslední jeho tisky vyšly 1552–1553. Weinreich se vrátil do Gdaňsku. Ani tam se ale už neprosadil, odešel zpět do Královce a tam 1560 zemřel. 1549, tedy za Weinreichova úpadku, otevřel v Královci filiálku tiskař Hans Luft z Wittenbergu.¹¹ Tiskl hlavně protestantské náboženské polemiky v němčině a latině. Ani on neměl dlouhodobě štěstí. Poslední zpráva o jeho působení v Královci je z roku 1555. Luft se vrátil do Wittenbergu a nadále udržoval přátelské písemné styky s pruským vévodou. V témže roce 1549 otevřel v Královci svou dílnu i český tiskař Alexander Augezdecky. Tiskl téměř výlučně v polštině pro polské protestantské intelektuály (Seklucjan et al.), e.g. *Nový zákon* a zpěvník (oboje 1554), ale též naukové knihy, e.g. *Algebra* Christopha Rudolpha (jediný latinský tisk jeho dílny). Kolem roku 1556 se Augezdecky přestěhoval do Polska.¹²

⁷ Jan Małecki zakládá se svým synem Jeronýmem tiskárnu v Elku, kde byl superintendentem, a 1552 vydává zkušební arch *Nowy Testament z przelożenia Erazma Rotterodamskiego*. Žádal pro tiskárnu o vévodskou podporu, leč nedostal. 1558 otec a syn Małečtí prodávají svou tiskárnu Daubmannovi.

⁸ Domas Kaunas, z něhož čerpám, tvrdí, že 1631 byla zřízena první tiskárna v Estonsku, máje na mysli Estonsko v moderním, nikoliv tehdejším smyslu. V úvahu tedy přicházejí dvě města: Tallinn, tehdy estonský, a Tartu, tehdy livonské. V oné době Gustav II. zakládá gymnasia: 1630 Tartu, 1631 Rīga a Tallinn; 1632 tartuské gymnasium povýšeno na universitu jménem *Academia Gustaviana* (zanikla 1656, když Tartu dobyli Rusové, obnovena 1690 coby *Academia Gustaviana-Carolina*, 1699 přenesena do Pärnu, stále v Livonsku, 1710 přestala existovat). Vzhledem k vratkosti tartuské akademie i k tomu, že v Livonsku byla první estonská bible vytištěna 1688 v Rize, soudím, že estonská tiskárna 1631 byla v Tallinnu.

⁹ Víme, že Mikuláš Radvila Černý zařídil Janu Małeckému 1556 tři roky dovolenou od jeho povinností superintendanta v Elku, aby mohl zřídit tiskárnu na Litvě (nejspíš v Brestu). Nevíme, zda Małecki na Litvu skutečně přijel; víme, že 1558 Małecki se synem svou tiskárnu prodali, a to do Královce. V Brestu Litevském v 50. letech krátkodobě fungovalo několik tiskáren. Stálejší vzniká 1562 a jejím nejvýznamnějším počinem bylo vydání celé polské bible 1563.

¹⁰ Ivan Fjodorov a jeho společník Petr Mstislavič přicházejí 1566 na Litvu a tam je najímá Rehoř Chodkevič. Pro něho budují pravoslavnou tiskárnu v Zabłudově. 1570 odchází Fjodorov do Lvova a Mstislavič do Vilna. Vilenská tiskárna, kde Mstislavič pracoval, známá jako Mamoničova, působila až do 1624. Vydala mimo jiné III litevská statuta.

¹¹ To byla významná postava německých kulturních dějin. Luft měl úzké vztahy s Lutherem, r. 1534 vydal jeho úplný překlad Bible do němčiny. Měl vztah i k baltickému prostoru, r. 1535 vydal ve Wittenbergu estonský katechismus (estonský tedy vyšel dřív než katechismus pruský, litevský, lotyšský; dochovalo se však jen několik listů) a možná byl i tiskařem záhadné knihy, jejíž náklad byl r. 1525 zkonfiskován a zničen v Lübecku (usuzuje se, že šlo o náboženskou knihu ve třech domácích jazycích území Livonského řádu, v lívštině, lotyštině a estonštině).

¹² Dle dochovaných seznamů vytiskl v Prusích jen 17 titulů, což není podnikatelský úspěch.

Po tomto období se pruský vévoda rozhodl zavést tiskařský monopol. Vybral si a pozval Johanna Daubmanna v Norimberka. Ten začíná v Královci tisknout 1554. Chráněn vévodskými privilegii, staral se o všechny tři složky knižní výroby, vydávání, tisk i prodej.¹³ Daubmann umírá 1573, po smrti krátce a neúspěšně vede podnik jeho syn, 1575 jej přebírá zet' Georg Osterberger. Ten prosperuje až do své smrti 1602. Dochoval se soupis Osterbergerových tisků. Podle něho vydal do roku 1590 celkem 99 knih, a to v jazyce německém, latinském, polském, litevském a lotyšském.¹⁴ Osterbergerovu tiskárnu přebírají postupně dva jeho zet'ové, Georg Neycke († 1610) a Johannes Fabricius († 1623). Tito tiskaři tedy pokrývají počátky litevského písemnictví.

Luft ani Oujezdecký v Prusích jazykově baltské věci netiskli. Weinreich vydal oba pruské katechismy (1545), litevský katechismus (1547), litevské *Te Deum* (1549). Daubmann vydal litevskou *Forma chrikštima* (1559), pruské *Enchiridion* (1561) i oba díly *Gesmes Chrikfczoniskas* (1566, 1570). Osterberger vydal veškerého Videnta, Bretkūna, Vaišnora. Sengstackovy *Giesmes Chrikfczonifkos* spolu s reedicemi Videnta (1612) vydal Fabricius.

Nakladatelem Weinreichových baltských tisků byl stát (katechismy pruské i litevský),¹⁵ nakladatelem litevského *Te deum* byl podle všeho Sebastian Perbanth, hejtman v Ragainė. Na státní náklady vyšla, už u Daubmanna, i *Forma chrikštima* a pruské *Enchiridion*. Později, za Osterbergera, se peníze na litevské tisky hledaly už hůř (pořád se hledaly u státu, ten však přestával mít zájem), takže hlavní text, Bretkūnova bible, nikdy nevyšel.¹⁶ Lotyšské tisky vydal Osterberger v letech 1586 a 1587 za peníze kuronského vévody (ten poslal do Královce i redaktora a korektory, aby práce šla rychleji), spolupráce nepokračovala jen proto, že 1588 otevřeli tiskárnu v Rīze.

.....

¹³ 1558 kupuje Daubmann tiskárnu Jana a Jeronýma Maleckých, kteří se neúspěšně snažili tiskařsky podnikat v Elku.

¹⁴ Lotyština je uváděna coby «kurština», cf. *Euangelia, Gesänge, Catechissmus in churischer Sprach* (Kaunas 1996:67).

¹⁵ Část nákladu, nikdy neprodávaná, šla rovnou do fondu státních rezerv a byla skladována v královském hradě. Odtamtud zřejmě pocházejí i dochované exempláře.

¹⁶ Je doklad, že Videntas dostal malý honorář (53 šilinky) za to, že připravil k vydání 2.díl zpěvníku (1570), že stát zaplatil (7 marek 30 šilinků) za vydání jeho překladu Lutherova *Malého katechismu* (1575). Videntas chválí vévodu a vyzdvihuje svou chudobu v předmluvě ke svému překladu evangelií a epistol (1579). Bretkūnas dokončil svou postilu v létě 1589 a požádal vévodu o 300 zlatých na vydání. V doložené odpovědi se říká, že pro dobro nebohého neněmeckého národu (vargšės nevokiečių tautelės gerui) se peníze najdou, ale žádá se «audit» obsahový i finanční. Postila vyšla až r. 1591, část nákladu (kolem 300 exemplářů) šla do fondu státních rezerv a až do XVIII stol. se ji stát snažil rozprodat. Kdo chtěl nastoupit farářskou nebo kantorskou dráhu, musel si ji povinně koupit.

BALTSKÉ TISKY A RUKOPISNÉ TEXTY Z VÉVODSKÝCH PRUS XVI. STOLETÍ

Hlavními jazyky vévodskopruských tisků byly latina, němčina a polština. Baltské jazyky (litevština, lotyšština, pruština) stojí objemem své produkce daleko za nimi, litevština výrazně převyšuje oba zbývající, lotyšština převyšuje pruštinu. Polština byla obzvláště strategická: vévoda Albrecht chtěl nejen uspokojit Poláky ve svém státě, ale především chtěl jejich prostřednictvím vyvážit reformaci do Prus královských, ba do království Polského. Stejně tak chtěl k reformaci přivést velkoknížectví Litevské. Lotyšské tisky představují jednorázovou výpomoc reformaci v Kuronsku. Pruské tisky jsou výrazem pokusu evangelizovat původní baltské obyvatelstvo vévodství v jejich vlastním jazyce. Protože však chyběly pruské elity, které by se takového úkolu ujaly, byla pruština nakonec opuštěna ve prospěch litevštiny. Podívejme se nyní na ony tisky v průřezu časovém, nikoliv jazykovém, zohledňujícíce textové žánry.

REGLEMENTY (KIRCHEN-ORDNUNGEN). Tyto zdánlivě jen liturgické texty představují nejvyšší právní normu státu.¹⁸ Zde je sledujeme v různých jazycích. Právní texty jiné uvádíme ad hoc.

- 1523 vydává Luther ve Wittenbergu *Formula[m] missae et communionis*.
- 1525 Artikel der ceremonien und anderer kirchen ordnung. První nástroj státně-církevního uspořádání vévodských Prus. Předlohou byla Lutherova *Formula missae*...
- 1544 Ordnung von eusserlichen gotsdienst und artikel der ceremonien, wie es in den kirchen des herzogthums zu Preussen gehalten wird.
Vychází německy, latinsky a polsky. Není důvod se domnívat, že tento reglement vyšel i litevsky. Latinská varianta mohla sama dobře sloužit jako interlingua pro litevské intelektuály právě v té době prvně zvané do vévodských Prus.
- 1558 Kirchen-Ordnung. Wie es im Hertzogthumb Preussen beydes mit Lehr und Ceremonien sampt andern so zu Förderung und Erhaltung des Predigampts christlicher zucht und guter Ordnung von nöten gehalten wird. Anderweit übersehen gemehret und publicieret. Gedruckt in Preussen bey Johann Daubmann.
Nový reglement pro vévodství; následně je vydán litevsky a polsky. Vyšla i latinská varianta? A bylo jí zapotřebí?
- 1559 FORMA || Chrikštima. || Kaip Bašniczas Jštai = || mae Hertzikištes Prusu/ || ir kitošu žemešu lai = || koma ira. || Drukawot Karalauczui || per Jona Daubmana/ || Metu Chrištaus || M. D. LIX.
Je to překlad nikoliv celého reglementu, nýbrž jeho části, jež 1559 vyšla samostatně jako *Form der Tauff*. Řadí se do *corpus Mosuidianum*, a to čistě intuitivně: „Įrodyti tai negaliu, bet iš kalbos lyg jaučiu“ (Jurgis Gerullis 1927:33). Toto nelogické umístění ze zvyku přetrvává.
- 1560 vychází polský překlad celého reglementu 1558, který pořídil Jeroným Malecký.
- 1568 vychází německy další reglement pro vévodství (*Kirchenordnung und Ceremonien*...).
1568 umírá vévoda Albrecht. Nový reglement, připravovaný ještě za jeho života, ale přijatý až po jeho smrti, potvrzuje nepodřízenost biskupů vévodovi: nového biskupa volí sbor tvořený stávajícím biskupem, zástupci měst a krajů, zemskými i dvorními rady (Lukšaitė 1999: 166, 339).
- 1571 vychází polský překlad reglementu 1568. Nemáme žádnou zprávu o variantě litevské.
Po litevském reglementu 1559 nejbližší další litevské texty tohoto žánru vycházejí až 1730 a 1775. Odpověď naznačuje Domas Kaunas (1996:172–173), který tvrdí, že *Forma chrikštima* se špatně prodávala a zbytky nákladu ještě po několik století ležely ve fondu státních rezerv v královeckém hradě.
- .....

¹⁸ Ae.L.Richter: *Die evangelischen Kirchenordnungen des sechzehnten Jahrhunderts. Urkunden und Regesten*, Weimar 1842; E.Sehlinng: *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI Jahrhunderts*, Bd.4 *Das Herzogtum Preussen. Polen*, Leipzig 1911.

- 1568 nařizují pruští biskupové všem svým farnostem, že nutně musí mít bibli, Lutherův Malý katechismus, Lutherovu Domácí postillu, Dietrichovu Dětskou postillu (Kaunas 1996: 146).
- 1578 vyšly tiskem dva státní výnosy v litevštině, tematicky téměř shodné: výsledky markraběcí vizitace v Tilžě a Ragaině).
- .....
- 1589 vyšlo tiskem první známé světské státní nařízení v litevštině: o skotských kupcích.
Ze XVII století se světská nařízení dochovala dvě (1639, 1641), z XVIII přes sto.¹⁸
- .....

KATECHISMY jsou potřebné ve všech jazycích. Vévodské Prusy nepotřebují pro sebe vlastní, pruské katechismy německy ani latinsky, stačí jim brát, co vychází jinde v Evropě.

- 1529 vychází ve Wittenbergu *Der Kleine Katechismus Doktor Martin Luthers*.
Téhož roku vychází i Lutherův Velký katechismus. Velký je určen theologům, Malý, jenž slouží kněžím jako základní pomůcka pro katechesi, mají číst i laici sami doma. To zásadně zvětšuje jeho význam. Malý katechismu byl vícekrát přeložen do latiny (1529, 1539). Německý originál doznává v dalších vydáních dílčích změn; bez ohledu na redakce se nazývá *Enchiridion*.
- ?? 1531 *Enchiridion* vychází v Královci poprvé v polském překladu [známe jen ze zpráv o něm].
- ?? 1533 *Parvus Catechismus. Malij Catechismus dla pospolitich plebanow ij kaznodzijeijow*. Přeložil Libor Schadyřka z pověření pomezanského biskupa Sperata: kde vyšlo? dochováno? Jak se tento údaj shoduje s tvrzením Rimšovým (2001: 10–11), že Speratus objednává 1545 ve Wittenbergu 300 kusů katechismu.
- 1537 vydává Erasmus Sarcerius (Sarck) [kde?] vlastní latinský katechismus [jménem?].
Čerpá z něho Malecký (1546), který to výslovně uvádí.
- 1542 vydává Iodocus Willich ve Frankfurtu nad Odrou vlastní *Catechismi corpus*.
Je jedním z podkladů pro litevský katechismus 1547.
- 1545 Katechismu text prosti dla prostego ludu. wkrolewczu 1545 [Seklucjan]
- 1545 Catechiřmus || jn preüßniřcher || řprach\ vnd da || gegen das || deüđřche. || 1.5.4.5.
- 1545 Catechiřmus || jn preüßniřcher || řprach\ gecorrigi = || ret vnd da = || gegen das || deüđřche. || 1.5.4.5.
- 1546 Catechismus to iest Nauka Krzescianska od Apostořow dla prostich ludzi we trzech cząstkach zamkniona, y z drugiemu cząstkami ku teyže nauce krzescianskie przileżacemi, z Lacinskiego iezika pilnie preložona. Przez Jana Maleczkiego. W Krolewcu 1564.¹⁹
- 1547 CATE = || CHISMVSA PRA = || řty Szadei, Makřlas řkai = || tima řařchta yr gieřmes || del krikřczianiřtes bei del || berneliu iaunu nauiey || řugulđitas || KARALIAVCZVI VIII. || dena Menefes Saufia, || Metu uřgimima Diewa. || M. D. XLVII. || Soli Deo gloria. — Všeobecně známo jako «Mařvydův Katechismus». Pro dílo je podstatné, že autor zůstává v anonymitě, na titulním listu sebe nijak nejmenuje, a píše-li vůbec o sobě, pak jen jako o autorovi, jenž předkládá první, nedokonalou podobu, a slibuje, že bude-li příznivě přijat, dodá brzy další a lepší. Na Mařvydovo autorství se tradičně usuzovalo z Vilentovy předmluvy k *Euangelijas bei Epistolas* (konvolut 1579), 1938 objevil Jan Safarewicz ve veršované litevské předmluvě akrostich MARTINVS MASVIDIVS.
Stang (1929) označuje za podklady pro tento litevský katechismus Seklucjana (1545) a Willicha (1542), přičemž Willich je drobně upravován podle Maleckého (1546). Mi-

¹⁸ Celkem 107 takových textů sebrali a vydali Petras Pakarlis a Konstantinas Jablonskis: *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams*. Vilnius 1960.

¹⁹ Malecký otevřeně kritizuje kvality Seklucjanova katechismu tiskem *Defensio ueræ translationis corporis catechismi in linguam polonicam, aduersus calumnia Ioannis Secluciani, per Ioannem Maletium Ministrum ecclesie Lyccensis* (1547).

chelini (2000), který se snaží snaží pramenně pokrýt celé *corpus Mosuidianum*, zjišťuje, že Willichův *Catechismi corpus* (1542) nelze nikde nalézt, a tak 5. díl – uspokojivě – podkládá Willichovou *Totius Catecheseos Christianae expositio* [Francoforti ad Viadrum, 1551]; díly 1–4 pak podkládá Seklucjanem (1545). Rimša (2001) dokládá, že shod litevského katechismu s Maleckým (1546) je výrazně víc, než se po Stangovi tradičně opakuje. Obdoba 5. dílu litevského katechismu se u Seklucjana ani Maleckého nevyskytuje. Za předlohu «syllabisatury» označuje Stang (1929) latinský katechismus G.Sauromana [přesný název?] vydaný ve Vitenberku 1529.

- 1547 Catechismus to jest nauka neprzedniejsza i potrzebniejsza ku zbawieniu, o wierze krześcijańskiej — Překlad Lutherova Velkého katechismu [Seklucjan].²⁰
- 1549 znovu vydán polský Velký katechismus (1547).
- 1556 znovu vydán polský Velký katechismus (1547).
- 1561 ENCHIRIDION. || Der Kleine || Catechismus Doctor Martin Lu= || thers/ Teutfch vnd Preuffisch. || Gedruckt zu Königsberg in Preußen || durch Johann Daubman. || M. D. LXI. — Poslední tisk v pruském jazyce [Abel Will].
- 1561 vychází *Enchiridion* v polském překladu Jeronýma Maleckého.
- 1568 znovu vydán polský Velký katechismus (1547).
- 1570 znovu vychází *Enchiridion* v polském překladu Jeronýma Maleckého (1561).
- ≤ 1568 vyšel v litevském překladu výbor z Lutherových děl, včetně Malého katechismu. Toto víme z *Evangelii a Epištol* (1579) Bartoloměje Vilenta. V dedikační promluvě k markraběti Jiřímu Bedřichovi autor připomíná, že na pokyn jeho předchůdce Albrechta (latinsky Albertus) již dříve přeložil a vydal něco ze spisů Lutherových, mimo jiné i Malý katechismus, jež nyní poněkud vylepšený znovu otiskuje. Zdůrazňuje, že Lutherovy spisy dosud litevsky dostupné nebyly, byly jen písne a *Elementa quaedam Catechetica* od jeho nebožtíka bratrance (*fratris patruelis mei... pia memoria*) Martina Mažvyda. Po onom «dříve» (*ante*), vztaženém k době Albrechtově (†1568), Vilent bezmála deset let překládal (*propemodum decennium elaboravi*) evangelia a epištoly. V lituanistice se jeho údaj pokládá za přehnaný a první vydání *Enchiridion* se klade ≈ 1575. Berme však těch 10 let vážně: *sane hæc ipsa interpretatio a peritissimis quibusdem eius linguæ, et intelligentibus doctrinam nostram sanioem, approbata est*; na překlad a následné schválení církevním sborem je to doba odpovídající.
- 1579 ENCHIRIDION || Catechismus || mašas/ dæl pašpalitu || Plebonu ir Kóznadiju/ || Wokišchku liešuwiau para = || šchits per Daktara Mar = || tina Luthera. || O išch Wokišchka liešuwia ant || Lietuwišchka pilnai ir wiernai pergul = || ditas/ per Baltramieju Willentha || Plebona Karalaučiuie ant || Schteindama. || Iščšpaufšas Karalau = || čzui per Juri Osterber = || gera/ Metu Diewa || M. D. LXXIX — Vyšlo v konvolutu s litevským překladem evangelijních a epištolních čtení. Dochovány 2 exempláře. Popsáno v oddíle BIBLICKÉ PŘEKLADY.
- 1586 ENCHIRIDION Der kleine Catechismus... Durch D.Martin.Luther. Nun aber aus dem Deudſchen ins vndeudſche gebracht... — Lotyšsky. Příručka pro Němce pracující s Neněmci. Titulní list, nadpisy, prováděcí poznámky jsou v němčině, vlastní lotyšský text však paralelně německy uváděn není. Kolektivní dílo. V předmluvě stojí: Wir wollen auch etwas für die arme, einfeltige Vndeudſche zu warem vnd mehrem vnterricht vnd troſt jrer Seligkeit aus Deudſcher Sprache in die Vndeudſche vertiren vnd ſetzen, Damit ſie deſto was vnterrichtet, von jrer Abgötterey, Aberglauben, Zauberey, Hexenwerck vnd andern ſünden mehr erleytet vnd zum warem erkenntnis Gottes ins gemein, jung vnd alt gebracht werden möchten.
- 1612 ENCHIRIDION || Catechismus || mašas/ dæl pašpalitu || Plebonu ir Kóznadiju/ Wo = || kišchku liešuwiau para = || šchits/ per || D. Martina Luthera. || O išch Wokišchka liešuwia ant || Lietuwišchka pilnai ir wiernai per = || gulditas/ per Baltramieju Willentha || Plebona Karalaučiuie ||

²⁰ Polský katechismus 1547 obsahuje i návod, jak se naučit číst a psát, stejně jako litevský 1547.

A || Nu Diewuj ant garbes/ bei || Chrikščezonims ant naudos/ per Lazaru || Sengstack/ Lietuwos Plebona Kara = || liauczios atnaugintos. || Įspauštas per Jona Fabriciu/ || Metu MDCXII. — Nové vydání *Enchiridion* ve Vilentově překladu, zároveň se čtením z evangelií a epištol. Popísáno v oddíle BIBLICKÉ PŘEKLADY.

1670–1751 celkem šestkrát vyšel *D. Martini Lutheri Catechismus minor, Germanico-Polonic-Lithuanico-Latinus* [redaktor i překladatelé neznámí]. Je to po Sengstackově reedici (1612) nejbližší další dochovaný – i vůbec jen doložený – katechismus opět v litevštině.

1680 v Královci jednorázově vychází litevský dětský katechismus pro kalvíny z velkoknížectví.

DOGMATIKA je na rozdíl od katechismů potřebná i v domácí, vévodskopruské podobě.

≈ 1544 Wyznanie wiary chrześcijańskiej Jana Seklucjana [sine loco, sine anno]

1547 Rozmowa o pogrzebie krześcijańskim i papieskim [Seklucjan]

1569 vychází v polském překladu *Repetitio corporis doctrinae Prutenici* [Jeroným Malecký]

≈ 1589 14. X píše Bretkūnas vévodovi Jiřímu Fridrichovi, že přeložil do litevštiny – vedle bible a postilly – i 4 doktrinní texty: *Paruum Corpus doctrinae Christianae Mathiae Judicis*; *Corpusculum doctrinae Christianae Johannis Wigandij* [Johannes Wigand, biskup sembský a pomézanský]; *Augustana Confesio*; *Schmalcaldij Articulj*. Nic z těch čtyř nevyšlo tiskem a rukopisy překladů se – na rozdíl od dopisu – nedochovaly.

1600 MARGARITA || THEOLOGICA, || Collecta & conscripta || à || M. ADAMO FRAN = || cisci, Iegerndorfenſe, Mona- || ſterij Heilsbrunnenſis Abbate. || Zemczuga Theologiſchka || kuri || Sawieie aptur || trumpa parodima/ ir || iſchguldima/ Wiriaufiūiu daliu moxlo Chrik = || ſconiſchkoio/ pro Bažniczes ir Jſchkallas || Orthodoxiſchkoſes Confesies || Auguſtanos/ alba Saſſu. || O nu: || Lituwiſkai ira perguldita per || Simona Waiſchnora warniſchki || Plebona Ragaines || Jſchſpauſta Karaliauczuiue Pru = || ſu/ per Jurgi Oſterbergera/ mæ = || tūſe Chriſtaus 1600.

APIE DVSCHEŠ || ZMONIV NVMIRV. || SVIV, KAIP SV IOMIS || DESTISI. || Iakubas Herbrandas D. ||

MALDA APE PRA = || SIPLATINIMA KA = || RALISTES DIEWO ||

APIE POPIESZISCH = || KAIE MISSCHE || *D. Aegidius Hunnius.* ||

Jednotně vypravený svazek. Titulní strana oznamuje pouze dílo *Margarita Theologica* a pouze k ní se vztahují i předmluvy, jedna latinská, dvě litevské, jež uzavírá Malda, ieig iſchganiſtingai || numirtumbei; navazují Errata a Dalis moxlu ſchu knigæliu. Až sem je svazek nečíslovaný, dále jsou číslovány listy: ŽEMCŽVGA || SCHWENTOIA || RASCHTA (1–258), pasáž z Heerbranda reprodukována výše (258–269), modlitba za rozšíření království Božího (1 nečíslovaný list) a traktát Hunniūv (listy 1–40 nového číslování). Autor modliteb uváděn není, byl identifikován jako Johann Habermann (Michelini 1997).

BIBLICKÉ PŘEKLADY. Pro němčinu platí autorita Lutherova překladu, jiný nevzniká. Dlouhou dobu vůbec není nutné německou bibli v Prusích tisknout: stačí objednat ve Wittenbergu. Ani polský tisk bible se pruskému vévodovi nevyplatí, nemluvě o litevském. Ten proto nevyjde, i když celá bible byla včas do litevštiny přeložena.

1554 Testament nowy Pana naszego Jezusa Chrystusa, z greckiego na polski z pilnością prełożony. 1551–1553 vycházel po částech, 1554 v celku. První biblický překlad do polštiny.

Vydání připravil a komentáři opatřil Jan Seklucjan, přeložil nejspíš Stanisław Murzynowski, vytiskl Alexander Augeszdecki (Oujezdecký).²¹

1579 Euangelias bei || Epiſtolas / Nedeliu ir ſchwen = || tuju dienofu ſkaitomofias/ Baſniczo = || ſu Chrikſczoniſchkoſu/ pilnai ir wiernai per = || gulditas ant Lietuwiſchka Szodzia/ per || Baltramieju Willenta/ Plebo = || na Karalauczui ant || Schteindama. || Priegtam/ ant gala priedeta ira

²¹ Hned na první vydaný svazek reaguje ostrým protestem Malecký: *Hæreses et errores in commentario Ioanis Seclutiani in Matthæum* (rukopis, 1551).

Hįsto = || ria apie muka ir smerti Wieschpaties mušu || Ješaus Christaus pagal kieturiu || Euangelįtu. || Įschšpauštas Karalauczui per Juri || Osterbergera / Metu || M. D. LXXIX.

Překlad oficiální, neboť schválený církevní komisí, jak zdůrazňuje předmluva. Byl obecně uznávaný, a to do té míry, že z něho ve své postille (1591) cituje i Bretkūnas, který přitom měl vlastní překlad celé bible. Za vzor litevského biblického textu sloužil dokonce ve velkoknížectví, kde podle něho ve svých postillách citují novozákonní místa jak katolík Daukša (1599), tak kalvínský anonym (Morkūnas 1600).

Vytištěno v konvolutu, jenž začíná litevským *Enchiridion*. Jeho titulní list kryje celý svazek. *Enchiridion* nemá vlastní předmluvu – kromě autorské Lutherovy v litevském překladu – ani jinou individualizující pasáž. Teprve následující *Euangelias bei Epistolas* jsou poznamenána individualizujícím aktem, dedikační promluvou překladatele k markraběti Jiřímu Bedřichovi.

1587 Euangelia vnd Episteln aus dem deudſchen in vndeudſche Sprache gebracht. — Lotyšsky.

Jednorázová zakázka pro kuronského vévodu. Tisk obsahuje i pašijový text.

1590 BIBLIA || tatai eſti || Wiſſas Schwentas Raſchtas, || Lietúwiſchaki pergúlditas || per || Jaana Bretkūna Lietúwos Ple = || bona Karaliauczíuie. || 1590

Úplný text bible přeložený do litevštiny podle Lutherova německého překladu (Lukáš dle Vulgáty) s přihlédnutím k řeckým a hebrejským originálům. 1.900 stran rukopisu, 8 svazků. Text schválila zvláštní církevní komise. Pruský stát překladateli zaplatil, překlad však nikdy nevydal.

1612 Evangelias/ bei || Epįstolas / Nedeliu ir Schwen = || tuiu dienofu ſkaitomaſias/ Baſniczoſu || Crikſſchczoniſchkoſu/ pilnai ir wiernai pergulditas || ant Lietuwiſchka Bodzia/ per Baltramieju || Willenta/ Plebona Karalouczui || ant Scheindama. || Priegtam/ ant gala priedeta ira/ Hiſtoria apie muka ir ſmerti Wieschpaties muſu Jeſaus || Chriſtaus/ pagal kieturiu || Evangelįtu. || A || Nu Diewuj ant garbes/ bei || Crikſſchczonims ant naudos/ per Lazaru || Sengſtak/ Lietuwoſ Plebona Karaliauczios || atnaugintos. || Įschšpauštas Karalauczui per Jona || Fabriciu/ Metu M.DC.XII. — Nové vydání *Euangelias bei Epistolas* ve Vilentově překladu, zároveň s *Enchiridion*. Zachovává strukturu vydání 1579: nejprve je řazeno *Enchiridion*, jež nemá žádnou předmluvu (kromě autorské Lutherovy) ani jinou individualizující pasáž; pak následují *Euangelias bei Epistolas*, uvedená původní Vilentovou promluvou k markraběti Jiřímu Bedřichovi. Za tu jsou nově přidány dvě promluvy Sengstackovy: k markraběti Janu Zikmundovi (L.S. se chlubí, že Vilentův překlad «pilně vylepšil a opravil»), a ke spolubratřím farářům.

1625 Der Pſalter Dawids || Deuſch und Littawiſch. || PSALTERAS DOWIDO || WOKISCHKAI || BEI LIETUWISCHKAI. || Karaliautzoje Pruſſu per Lorintz Segebadu/ || Mætoffa Chriſtaus 1625. Částečné vydání Bretkūnova překladu bible. Litevské znění žalmů upravil Johann Rhesa (Rehsa), aby lépe odpovídalo Lutherovu německému, jež bylo k němu zrcadlo- vě otištěno.

1701 poprvé vychází v litevském překladu celý Nový zákon, společný překladatelský i vydavatel- ský počin litevských luteránů z vévodství a litevských kalvinistů z velkoknížectví.

Vyšly dvě varianty s odlišnými titulními listy a odlišnými předmluvami, jedna pro vévodské Prusy, druhá pro velkoknížecí Litvu. Pruský stát nařídil svým litevským farnostem, že každá si tento výtisk musí opatřit. Místní duchovní však překlad odmítali, že má cizí jazykový základ («kėdainiſkas vertimas»). Král proto pověřil superin- tendanta J.J.Quandta, aby pořídil překlad nový.

1727 Naujas || Teſtamentas || Muſu Pono || Jezaus Kriſtaus/ || ir || Pſalteras Dowido || Lietuwiſkay ir Wokiſkay || ant || Maloningiauſo Prufu Karalaus || Įſákimo || Iſ naujo ſuraſytas/ || ſu || kiekwieno Perſkirimo trumpu || Praneſummu/ || ir || reikalingu Paſzenklinimu tų pačių || ſodžių, kittoſa Perſkirimmoſa || randám || ū. || Karaláuazuje, Mėte 1727.

Výsledek práce Quandovy skupiny. U žalmů jde o upravené vydání Rhesovo, přetiště- né 1728 samostatně (německo-litevsky). 1740 a 1749 byly Nový zákon a žalmy vytiš- těny znovu, vždy v jediném konvolutu.

1734 z Quandtova podnětu poprvé vychází v Prusích německý překlad celé bible.

- 1735 BIBLIA, || Tai esti: || Wiſſas || Szwentas || Raſtas, || Séno ir Nauio || Teſtamento, || pagal Wokiſką Pérguldima || D. Martino Luteraus, || Su || kiekwieno Pérſkyrimo || trumpu Praneſimmu, || ir || reikalingu Paſzenklinnimo tû paczû zodzû, || kurrie kitoſe Perſkyrimoſe randomi, || Nû kellû || Mokytojû Lietuwoj' || Lietuwiſkay pérguldytas. || Karaláuczjuje, 1735, || Ráſtais iſſpáuftas pas Jona Endriki Artunga, o pardádamas || pas Pilippa Kristupa Kanteri.
Druhé vydání litevské bible v tomto překladu vychází 1755. Třetí (1816) i čtvrté (1824) pak pořídil Ludwig Rhesa. Po prvním vydání začínají v litevštině samostatně knižně vycházet i biblické příběhy, výklady a dějeprava pro děti. Ještě před vydáním celé bible vyšly v litevštině samostatně apokryfy (1734).
- 1738 z Quandtova podnětu poprvé vychází v Prusích polský překlad celé bible.

KÁZÁNÍ představují potřebný a dosti i spotřební žánr. Litevská produkce je obdivuhodná.

- 1556 Postylla polska domowa [Lutherův text přeložil Grzegorz Orszak, vydání pořídil Jan Seklucjan; vyšlo v Královci]
- 1573 ISCHGVLDIMAS || EVANGELIV PER WISVS MET= || TVS, SVRINKTAS DALIMIS ISCH || DAVGIA PASTILLV, TAI EST || ISCH PASTILLAS NICVLAI HE= || MINGY, ANTONY CORVINI, JO= || ANNIS SPANGENBERGI, MAR= || TINI LVTHERI, PHILIPPI || MELANTHONIS, JOANNIS || BRENTY, ARSATY, SCHO= || PER, LEONARDI KVLM= || NI IODOCY WILICHI || IR ISCH KI= || TU. & || PIRMA DALLIS.
TRVMPI A PRASTI || ISCHGVLDIMAI EVAN || GELIV SCHWEN= || TY NOG WELI= || KV IKI ADVEN= || TA. & || ANTRA DALLIS

Svod kázání, která vznikala a kolovala mezi litevskými duchovními v Prusích. Originalita souboru spočívá ve volbě a výběru předloh. Dle místa uchování se nazývá WOLFENBÜTTELSKÁ POSTILLA. Rukopisný sešit s průběžným číslováním listů (celkem 295), obsahově rozdělený do dvou dílů. Nikdy nevyšla. Datace stanovena podle dle kolofonu prvního dílu: *In 3 woch 2 tag druch Gottes hülff außgeſchrieb Ao 73 den 2 Septembris* [folium 151 recto].

- 1574 Postilla domowa [Lutehrův text přeložil a vydal Jeroným Malecký]
- 1589 byla hotova *Postilla Coruinij in Euangelia Dominicalia* v litevském překladu Jana Bretkūna (dokládá to jeho dopis vévodovi z 14.X 1589, zmíněný v oddíle dogmatika). Nikdy nevyšla, text překladu se ztratil.
- 1591 POSTILLA || Tatai esti || Trumpas ir || Praſtas Iſchguldimas || Euangeliu/ ſakamuiu Baſniczoie || Krikſchczioniſchkoie/ nûg Aduento || ik Wæliku. || Per || Jana Bretkuna Lietuwos Plebona || Karaliauczjuie Prufûfu. || Iſſpaude Karaliauczjuie || Jurgis Oſterbergeras. || Mæta Pono 1591.
POSTILLA || tatai esti || Trumpas ir || Praſtas Iſchguldimas || Euangeliu/ ſakamuiu Baſniczoie || Krikſchczioniſchkoie/ nûg Wæliku || ik Aduento. || Per || Jana Bretkuna Lietuwos Plebona || Karaliauczjuie Prufûfu. || Iſſpauſta Karaliauczjuie/ || Jurgio Oſterbergero. || Mæta Pono 1591.
2 díly (od adventu do velikonoc, od velikonoc do adentu) dochované v jednom tištěném svazku se samostatným číslováním (433 + 528 stran). Jde o vlastní kázání Bretkūnova, tedy o první velký původní text v litevštině. Dochovalo se téměř 30 výtisků.

ZPĚVNÍKY jsou žánrem «nejspotřebnějším». Vycházejí opakovaně ve velkých nákladech. Zde jsou uváděny německé zpěvníky, pokud vycházely v Královci (kromě nejstarších), polské vydané vůbec v Prusích (tedy i v Toruni), litevské, jež vycházely jenom v Královci, a lotyšské vydané jednorázově tamtéž.

- 1527 Etliche neue verdeütschte unnd gemachte ynn göttlicher ſchriſſt gegründte Chriſtliche Hymnus un geseng [vyšlo v Královci]. První pruský luteránský zpěvník.
- 1540 Concentus noui trium uocum, Ecclesiarum usui in Prussia praecipue accomodati [složil J.Kugelmann, vyšlo v Aukšpurku/Augsburgu].

- 1547 Pieśni duchowne a nabożne [Seklucjan]. — První polský zpěvník (35 položek), obsahuje i noty (k 25 položkám). Adaptace českého bratrského zpěvníku 1541 (kromě 3 položek).
- 1547 Catechismusa prasty szadei... — obsahuje 11 písní a žalmů i s nápěvy.
- 1549 Giesme S. Am = || brabeijaus, bey S. Au- || guftina, kure wadin: Te || Deū laudamus. Su ges || memis ape ifch numirufju || priekelima Jėjaus Chri- || staus, Jsgulditas per M. || Moſſuida Waitkuna rc.[?] || Ant naudos Ragaynes || Baſniczey ir kitu etc.
- 1559 Pieśni chrześciańskie dawniwsze i nowe [Seklucjan; písně vlastní i přejaté; kolik?]
- 1559 Giesme ducha || wna/ ape muſu S.Chrik || ſta ſuguldita nūg || D.Mart: Luthera. || Chriſt vnſer Herr zum || Jordan kam. Litevská píseň i s notami, kterou se uzavírá Forma chrikſtima....
- 1566 Gesmes Chrik = || ſczoniskas gedomas Baſ = || niczofu per Aduenta ir Ka = || ledas ik Gram = || niczu. || Jſch ſpaufſas Karalau = || czui nūg Jona Daubmana || Metu Diewa/ || M.D. LXVI.
- 1570 GIESMES || Chrikſczoniskas ge = || domas baſniczofu per || Welikas ir Sekmi = || nias ik Aduenta. || Jſchſpaufſas Kara = || lauczui/ nūg Jona || Daubmana. || Metu Diewa/ || M.D. LXX. || Soli Deo Gloria.
- Připravil Mažvydas (†1563). Po jeho smrti ve dvou dílech vydal Vilentas. První díl (94 strany) obsahuje 31 píseň, druhý (350 stran) přes 100 písní.
- 1587 Vndeudſche PSalmen vnd geiſtliche Lieder oder Gefenge... — Lotyšsky.
Jednorázová zakázka pro kuronského vévodu. 58 písní, některé i s notovým zápisem, přeložených doslovně z němčiny, takže se v lotyštině vůbec nedají zpívat: lotyšský překlad může sloužit jen jako vysvětlivka německého zpěvu. Tisk obsahuje německé poznámky pro faráře o pořadu pobožností a liturgických úkonech. — Zpěvníky polské i litevské jsou celé tištěny výlučně v příslušném jazyce, a hlavně ve verších, které se dají zpívat.
- 1587 Cantional: Albo Piesni Duchowne, z Pisma S. ku Czci a chwale samemu p.Bogu w Troycy iedynemu [P.Artomius], Toruń 1587.
Polský luteránský zpěvník používaný i ve vévodských Prusích, leč vydaný v Prusích královských.
- 1588 Geistliche Lieder und Psalmen durch D.Mart.Luther, Königsberg 1588.
- 1589 Giesmes || Duchauanas/ ifch || Wokifchka ing Lietu = || wifchka lieſuwi/ Per ne = || kurius Plebonus Her = || cegifſtes Pruſu/ per = || gulditas. || Jſſpaufſas Karaliaucz = || ie/ per Jurgi Oſterbergera || 1589.
- PARAPHRASIS, || permanitina poteraus mal = || da/ per Martina Moſwi || da ischguldita. Kancionalas || nekuru Giesmiu/ Ba = || bniczioie Diewa/ ant di = || dziun Schwencziun ſænu || budu giedamui. || Jſſpaufſas Karaliauczui/ per || Gurgi Oſterbergera 1589.
- KOLLECTAS || Alba || Paſpalitas Maldas/ pra = || ſtaſu Nedeliaſu ir didzofu Schwen = || teſu/ per wiſſus mætus Hercegi = || ſteie Pruſu giedamas/ || ifch || Wokifchko lieſuwio/ ing || Lietuwifchka pergulditas/ || Per || Jana Bretkuna. || M. D. LXXXIX.
- Konvolut 4 samostatných děl – dva zpěvníky a dvě modlitební knížky v uvedeném pořadí – jež bez zvláštního společného pojmenování vydal Bretkūnas, když zpracoval Vilentovu pozůstalost (v ní byla jako dosud nevydaný text Mažvydova *Paraphrasis*). První zpěvník (Giesmes duchaunas) obsahuje 76 písní bez not (42 pocházejí z Mažvyda), druhý (Kancionalas) obsahuje 17 písní i s notovým zápisem (12 z Mažvyda).
- 1601 Cantional, To iest: Piesni krześciańskie, ku chwale Boga w Troycy Jedynego, Toruń 1601.
Polský luteránský zpěvník používaný i ve vévodských Prusích, leč vydaný v Prusích královských.
- 1612 GIESMES || Chrikſczionifchkos || ir Duchauanifchkos/ || Per || Wiſſus mætus Baſniczioie Die = || wa giedamos/ ifch Wokifchkia bei Len = || kifchkia ingi Lietuwifchkia žodi nekuruu || Plebonu perwerſtos || Nu Diewui ant garbes bei Chrikſchczio = || nims ant naudos per Lazaru Sengſtak || Lietuwos Plebona Karaliauczuiue || atnaugintos. || ANNO || M D XII. || Jſchſpaufſas Karaliauczuiue Pruſuu/ || Per Jona Fabriciu.
- Celkem 151 píseň i s nápěvy, 90 převzato z Mažvyda a Bretkūna, 44 nově přeloženy, zbytek ze zdrojů nám jinak neznámých (Sengstack u některých uvádí i překladatele).

- 1666 Neu-vermehrtes und vollständiges Preussisches Gesangbuch Lutheri, und anderer geistreicher Männer, Königsberg.
- 1666 Σὺν τῷ Θεῷ. Neu || Littausches/ verbessert = und mit vielen neuen || Liedern vermehretes || Gefangbuch/ || Nebst einem/ nie ausgegangenen || Gebetbüchlein/ || Auch einer Teutſchen/ hochnötig = unterrichtlicher || Vorrede an den Leſer. || NAUJOS || GIESMJU KNYGOS, || Kurrofe Jėnos Giesmes ſu pritariamu || wiſſū Baſznyczoſ Mokitoju per muſu Lietu = || wa yra pagėrintos/ || O naujos grązoſ Giesmės pridėtos. || Taipajeg || MALDU KNYGELES || didžaufey Bąznyczoſe wartojamos/ || Su labay priwalingu Pirm = pamokinnimu || bias Knygeles ſkaitanczju/ || Patogiej ſuguldytos ir iſdūtos. || KARALAU CZUJE || Jſſpaude ſawo iſſiradimais || PRIDRIKIS REUSNERIS || Mėtūje || M. DC. LXVI. [Daniel Klein] 229 piſni: 121 Klein pėrzal od pėdchūdcū, 108 ſloſil nebo pėreloſil ſám.
- Po Sengstackově zpěvníků nejbližší další vůbec známý litevský zpěvník (v konvolutu s modlitební knihou). Přetištěn **1685** a **1705**, vždy o několik desítek piſní rozšířenější.
- 1732 Iſ naujo pėrvezdėtos ir pagerintos Giesmū Knygos [F. Berentas], Karaliaučius
- 1738 Kancjonal albo pieſni duchowne, Królewiec
- Nové zpěvníky, litevský a polský, vydané v Královci z Quandtovy iniciativy. Nemám vědomosti o německém zpěvníku vydaném při stejné příležitosti. Michelini (2010) dokládá po 1666 jediné *Vollständige Kirchen- und Haus-Music: darinnen auſerlesene Geſänge, Psalmen und Himni [...] durch D. Martin Luthern und andere Gottfürchtige Männer geſtellt*, Breſlau 1699. Tento kancionál jistě mohl sloužit i ve vévodských Prusích, záhy samoprohlášených v království.²²

MODLITBY jsou žánrem stejně «spotřebním» jako zpěvníky, s nimiž často vycházejí zároveň. Modlitební knížky se nejrychleji opotřebují a nejhůř uchovávají.

- 1572 Z vévodské úctárny víme, že 23.07. bylo zaplaceno 6 marek za tisk modlitebních knížek v jazyce německém, polském a litevském. Nedochovaly se (Kaunas 1996:168).
- 1574 Z vévodské úctárny zaplacený 4 marky a 30 ſilinků za tisk modlitebních knížek v jazyce německém, polském a litevském. Nedochovaly se (Kaunas 1996:168).
- 1589 Paraphrasis..., Collectas... — První dochované modlitební knihy v litevském jazyce, vydány v konvolutu se zpěvníky.
- 1666 Naujos, labai privalingos ir duſioms naudingos maldų knygelės... nūg M. Danjelo Kleino. Nejbližší další známá, navíc i dochovaná modlitební knížka po vydání 1589. Jde o vlastní Kleinovy texty, jak v titulu zdůrazněno. Vyšla v konvolutu s Kleinovým zpěvníkem a byla spolu s ním i přetiskována.
- .....

LOTYŠTINA představuje ojedinělou zakázku ze strany kuronského vévody, který poslal do Královce nejen peníze, ale i redaktora a korektory, aby práce šla rychleji. V rozmezí 1586–1587 vytiskl Osterberger: *Enchiridion* (1586), *Undeutsche Psalmen* (1587), *Evangelia und Episteln* (1587). Titulní listy jsou pouze německy. Katechismus začíná předmluvou, jež dílo dedikuje Fridrichu a Vilémovi, synům vévody Gottharda Kettlera. Podepsali ji čtyři duchovní, Němci, které musíme pokládat též za překladatele, byť jejich hlavní činnost byla jistě pastorační (Wir wollen auch etwas für die arme, einfeltige Vndeudſche zu warem vnd mehrer vnterricht vnd troſt jrer Seligkeit aus Deudſcher Sprache in die Vndeudſche vertiren vnd ſetzen), v předmluvě je jako překladatel výslovně zmíněn Johan Riuis, opět Němec, jemuž náhlá smrt nedovolila dílo dokončit; *passio[em]* přiloženou k evangeliím přeložil výslovně uvedený Gothard Reimers. Všechny tři texty vyšly znovu 1615 v Rize, tentokrát jako jedno-

²² Vycházejí paralelně ke Quandtovu vydávání biblických překladů v litevštině, polštině — a němčině.

svazkový konvolut, byt' se třemi samostatnými titulními listy. Obsah se nemění a žel ani nelepší, pouze zpěvník je podstatně rozšířen.²³

I LITEVŠTINA se v Královci může tisknout pro zahraničí. Jde o pomoc kalvínům ve velkoknížectví, kteří jsou ke konci XVII století menšinou již jen slabou a utlačovanou. Takto vychází z podnětu Ludviky Karolíny, rozené Radvilové, markraběnky braniborské dětský katechismus (1680) a *Knyga nobažnystės* (1684).

---

²³ Kuronsko-pruská spolupráce nepokračovala, protože hned 1588 byla založena tiskárna v Rize. O dvě století později naopak z Královce do Rígy pošle k vydání mnohé své rukopisy profesor Kant.

SLOVNÍKY A GRAMATIKY. LITEVSKÁ FILOLOGIE

- 1639 *Recessus generalis der Kirchen Visitation Insterburgischen und anderer Litauischen Empte in Herzogtum Preussen* konstatuje, že málo Litevců je ochotno dát své děti na theologická studia, a přijede-li theolog z Německa (k čemuž je těžké koho přemluvit), nemá se ani z čeho litevsky učit. Vévoda proto nařizuje, aby se co nejdřív vydaly alespoň krátká litevská gramatika a slovník, a dále, aby na tilsitské vévodské škole zkušený učitel znalý litevštiny vyučil několik desítek tamějších chlapců, kteří by pak šli jako stipendisté studovat teologii do Královce.
- ≈ 1651 předkládá Christophor Sappuhn královecké universitě k posouzení latinsky psanou stručnou gramatiku litevštiny (*Compendium*) a slovník latinsko-litevský (*Nomenclator*). Dostal pro ně povolení k tisku, leč práce nevyšly. *Compendium* vydává 1673 Theophil Schulz, *Nomenclator* se ztratil.
- 1653 GRAMMATICA || Litvanica || Mandato & Autoritate || SERENISSI ELECTORIS || BRANDENBURGICI || adornata, || & prævîâ Censurâ || primùm || in lucem edita || à || M.DANIELE Klein/ || Pastore Tilf.Litv. || Præmissa est ad Lectorem Præfatio || nonminus utilis, quàm necessaria. || *Cic. de Clar.Orat.* || Nihil simul est inventum & perfectum. || REGIMONTI, || Typis & sumptibus JOHANNIS REUSNER, || Anno χριστογονίας M.D.LIII.
- V latinské předmluvě ke kurfiřtu Fridrichu Vilémovi německy ocitován *recessus generalis* (1639), který vydal jeho otec Jiří Vilém. Klein výslovně píše, že kurfiřtovi předkládá novou gramatiku zároveň s německým kompendiem a litevským slovníkem. Gramatika i kompendium vyšly (1653, 1654), slovník ne — a nedochoval se.
- 1654 M.DANIELIS KLEINII || COMPENDIUM || LITVANICO – GER = || MANICUM, || Oder || Kurtze und gantz deutliche An = || führung zur Littaufschen Sprache/ || wie man recht Littaufsch lesen/ schreiben || und reden sol. || Cum Privilegio S.R.M.Pol. et Seren. || Elect. Brandenb. || Königsberg/ || Gedruckt und verleget durch Johann Rejnern/ || M. DC. LIV.
- 1673 sub his alis plus ultra ad solem || COMPENDIUM || GRAMMATICÆ LITHVANICÆ || *Theophili Schultzens* || Past: Cattenov. || REGIOMONTI: || *Typis Friderici Reüfneri*: || *Ser.EL.Br. Typogr.* || AD 1673.
- V předmluvě autor čtenáři sděluje, že vydává práci, na níž už přes třicet let leží prach, Kryštofa Sapūna (Christophor Sappuhn), jenž se mezitím též v prach obrátil.
- .....
- ≈ 1706 filologická diskuse o kultúře a kultivaci jazyka: Mörlin - Perkhun - Keimel - Schultz
- .....
- ≈ ½XVII LEXICON LITHVANICVM IN VSVM EORVM CONSCRIPTVM. Malý rukopisný slovník německo-litevský (na 7.200 litevských slov). Pokládá se za opis/výtah ztraceného slovníku Kleinova.
- ≈ ¾XVII CLAVIS GERMANICO-LITHVANA. Velký rukopisný slovní (2 svazky, 2.518 stran). Je spojován s Matějem Praetoriem.
- ≈ ¼XVIII dochovaly se 3 rukopisné slovníky německo-litevské. Jeden, zvaný RICHTERŮV, pochází z Halle, kde byl litevský seminář, dva byly uchovávané v Královci (jeden z oněch dvou za druhé světové války zmizel).
- 1728 vznikl v Halle rukopis latinsky psané litevské gramatiky.
- 1730 VOCABVLARIVM || LITTHVANICO – || GERMANICVM, || ET || GERMANICO – || LITTHVANICUM, || *Darin alle im || Neuen Testament und Psalter || befindliche Wörter nach dem Alpha = || beth enthalten sind; || Nebst Einem Anhang || einer kurtzgefasten || Litthauischen || GRAMMATIC. || Aufgefertiget || von || Friedrich Wilhelm Haack/ || S.S.Theol.Cultore, || zur Zeit Docente im Litthauischen Seminario zu Halle. || HALLE, || Druckts Stephanus Orban, Univerf.Buchh.*
- První skutečně vytištěný slovník. Opírá se o litevský Nový zákon 1727. Vychází zároveň se stručnou gramatikou coby přílohou, což nadále bude obecná podoba žánru.
- .....
- ≈ 1720 filologická diskuse coby politický boj o jazyk: Heinrich Johann Lysius – Gabriel Engel
- .....

1745 Betrachtung || der || Littauischen || Sprache, || in ihrem || Ursprunge, Wesen und Eigenschaften; || Aus vielen Scribenten, und eigener Erfah = || rung, mit Fleiß angeftellet, || und zu reiferer Beurtheilung der Gelehrten, || zum Druck gegeben, || von || Philipp Ruhig, || Pfarrer und Seniore zu Walterkehmen, || im Hauptamt Inſterburg. || Königsberg, || druckts und verlegts Johann Heinrich Hartung, 1745.

1747 Littauisch=Deutſches || und || Deutſch=Littauisches || Lexicon, || Worinnen || ein || hinlänglicher Vorrath || an Wörtern und Redensarten, || welche ſowohl in der H.Schrift, als in allerley Handlungen und || Verkehr der menſchlichen Geſellſchaften vorkommen, || behandlich iſt: || Nebſt || einer Hiſtoriſchen Betrachtung || der || Littauischen Sprache; || Wie auch || einer gründlichen und erweiterten || Grammatick, || mit möglichſter Sorgfalt, vieljährigem Fleiß, und Beihülfe || der erfahrenſten Kenner dieſer Sprache geſammelt || von || Philipp Ruhig, || Pfarrer und Seniore zu Walterkehmen, || Inſterburgiſchen Hauptamtes || Königsberg, druckts und verlegts J.H.Hartung, 1747.

Anfangsgründe || einer || Littauischen || Grammatick, || in ihrem || natürlichen Zusammenhange || entworfen || von || Paul Heinrich Ruhig, || der Gottesgelahrtheit Befliſſenen, || zur Zeit Docenten im littauischen Seminario zu Königsberg. || Königsberg, || druckts und verlegts Johann Heinrich Hartung, 1747.

Konvolut slovníku a gramatiky. Slovník napsal otec, gramatiku syn s využitím otcova materiálu.

≈ ½XVIII LEXICON GERMANICO-LITHVANICVM ET LITHVANICO-GERMANICVM von Iacobo Brodowskij Praecentore Trempenſi. Dochoval se neúplný první, německo-litevský díl (asi 1000 stran).

Z titulního listu se dozvídáme, že pokrývá slovní zásobu Starého i Nového zákona (úplná bible vyšla až 1735), stejně jako slova domácí, pořekadla, hádanky a jiné.

1791 Neue || Littauische || Grammatik || ans Licht geſtellt || von || Gottfried Ofſtermeyer, || der Trempenſchen Gemeine Paſtore Seniore und der || Königlich: Deutſchen Geſellſchaft zu Königsberg || Ehren:Mitglied. || Königsberg, 1791. || gedruckt bey G.J.Hartung, Königl.Preuß. Hofbuchdrucker und Buchhändler.

1793 *Erſte littauische Liedergeschichte* [Oſtermeyer; Königsberg 1793]

1800 Littauisch-deutſches || und || Deutſch-littauisches || Wörter-Buch, worinn || das vom Pfarrer Ruhig || zu Walterkehmen || ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt, || aber mit ſehr vielen Wörtern, Redens-Arten || und Sprüchwörtern zur Hälfte vermehret || und verbeſſert worden || von Chriſtian Gottlieb Mielcke, || Cantor in Pillckallen. || Nebſt einer Vorrede des Verfaßers, || des Herrn Prediger Jeniſch in Berlin, || und || des Hrn. Krieges- und Domainen-Raths || Heilsberg, || auch einer Nachſchrift des Herrn || Profeſſor Kant. || Königsberg, 1800. || Im Druck und Verlag der Hartungſchen Hofbuchdruckerey.

Anfangs-Gründe || einer || Littauischen || Sprach-Lehre, || worinn zwar die || von dem jüngern Ruhig || ehemals || herausgegebene Grammatik || zum Grunde gelegt, || aber mit ſtarken Zuſätzen || und || neuen Ausarbeitungen || verbeſſert und vermehrt worden || von Chriſtian Gottlieb Mielcke, || Cantor in Pillckallen. || Königsberg 1800. || Druck und Verlag der Hartungſchen Hofbuchdruckerey.

Opět kovolut slovníku a gramatiky. Gramatika obsahuje – což dosud nikdy nebylo – též litevskou poetiku.

1806 *Senos ir naujos krikščioniškos giesmes* [Mielcke]

≈ 1800 filologická diskuse coby osobní spor: Ostermeyer - Mielcke

PRUSKÁ VLASTIVĚDA A LITEVSKÁ UMĚLECKÁ TVORBA

#

JAN SEKLUCJAN ≡ Ioannes Seclutianus ≡ Johann[es] Seclutian (1510/1520 – 1578)

Polák, pravděpodobně z Královských Prus. 1536 se imatrikuluje na universitě v Lipsku (ještě katolické), 1538 jako baccalaureus artium odchází pracovat do Poznaně. Tam přestoupí na luteránství a 1544 utíká do Prus Vévodských. 1544 se imatrikuloval na královecké universitě, zároveň se stává prvním kazatelem polské luteránské obce v Královci. Zřejmě pro ni tehdy vydává *Wyznanie wiary chrześcijańskiej Jana Seklucjana* [sine loco, sine anno]. Byl předním hybatelem ve vydávání polských luteránských textů, byl hodně kritizován za jejich kvalitu.

JAN MAŁECKI ≡ Ioannes Maletius ≡ Johann[es] Malecki (≈ 1482 – 1567)

1522–1528 v Krakově jako socius artis impressoriae, impressor librorum. 1536 přichází do Vévodských Prus a tam přijímá luteránství. 1537 jmenován superintendentem v Elku, kde později se svým synem Jeronýmem (Hierony[us]) zakládá tiskárnu a 1552 vydává zkušební arch *Nowy Testament z przelożenia Erazma Rotterodamskiego*. Žádal pro tiskárnu o vévodskou podporu, ale tu nedostal, 1558 otec a syn Malečtí prodávají svou tiskárnu Daubmannovi. Jan Małeckí reaguje veřejnými latinskými dopisy na události své doby:

1547 *Defensio ueræ translationis corporis catechismi in linguam polonicam, aduersus annotatiunculas Ioannis Secluciani; per Ioannem Maletium ministrum ecclesiae Lyccensis* (tisk)

1551 *Hæreses et errores in commentario Ioanis Seclutiani in Matthæum* (rukopis)

**** *Epistola ad Georgium Sabinum de sacrificiis et idolatria veterum Livorum et Borussorum*. Reaguje na Sabinovu báseň *Elegia* napsanou 1545, vydanou 1550. Sama *Epistola* vyšla 1551 v Královci ve svazku *Livoniæ historia in compendium ex analibus contracta a Thomo Hornero Egrano*

JERONYM MAŁECKI (1525 – 1583/1584) přeložil do polštiny luteránské Kirchen-Ordnung 1558 (vyšlo 1560) a další z 1568 (vyšlo 1571). Dále přeložil Luterův Malý katechismus (vyšel 1561 a 1570) a Luterovu Domácí postillu (*Postilla domowa* 1574). Vydal polský překlad *Repetitio corporis doctrinæ Prutenici* (1569).

JANAS BRETKŪNAS ≡ Johannes Bretkius [Bretchius] ≡ Johann Bretke (1536 – 1602)

Vydal tiskem v jednom konvolutu 2 zpěvníky + 2 modlitební knihy (1589) a dvojdílnou postillu (1591), přeložil celou bibli (1590; nevyšla, ale dochovala se), Corvinovu postillu (nevyšla, nedochovala se) a dogmatické texty (nevyšly, nedochovaly se). O nevydaných textech víme z dopisu vévodovi (4.X.1589), jehož přílohou je soupis *Libellj á Johann Bretkio Boruþo in Lithuanicam linguam translatj*.

ODKAZY A DOKLADY

- Biržiška, Vaclovas. 1960–1965. *Aleksandrynas I – III*. Chicago. — Summa bibliographica Lithuanica Gustafson, Alrik. *Dějiny švédské literatury*. Brno, Masarykova universita 1998.
- Kaunas, Domas. 1996. *Mažosios Lietuvos knyga*. Vilnius, Baltos lankos.
- Lukšaitė, Ingė. 1999. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje*. Vilnius, Baltos lankos.
- Michelini, Guido. 1991. *La versione in lituano antico del XVI capitolo dell' Articolus di Hunnius*. Milano, Casa editrice Il Salice.
- Michelini, Guido. 1997. *Simono Vaišnorio 1600 metų Žemczuga Theologischka ir jos šaltiniai*. Vilnius, Baltos lankos.
- Michelini, Guido. 2000. *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Michelini, Guido. 2010. *1612 m. GIESMES Chrikszcionischkos ir Duchauischkos :renesansinio ciklo pabaiga // Gli Inni Christiani e Spirituali del 1612 : la fine del ciclo rinascimentale*. Vilniaus universitetas & Università di Parma. Vilnius, Versus aureus.
- Rimša, Vaidotas. 2001. *Jano Maleckio ir Jano Sekluciano polemika dėl katekizmo kanoninio vertimo*. Vilnius, Lietuvių kalbos institutas. Bibliotheca Archivi Lithuanici 2.
- Stang, Christian Schweigaard. 1929. *Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas*. Oslo.